

บทที่ 2

ความเป็นมาของแคว้นสุโขทัย

2.1 วิวัฒนาการของมนุษย์และชุมชนก่อนมีแคว้นสุโขทัย

2.1.1 ยุคก่อนประวัติศาสตร์

ดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เลยกดออกไปจนถึงแหลมมลายู เป็นบริเวณที่มีคนยุคดึกดำบรรพ์หลายภาษาหลายเผ่าพันธุ์เคยอาศัยอยู่ และสังคมนวัตกรรมร่วมกันมาช้านานแล้ว จากหลักฐานที่ปรากฏในศิลาจารึก ตำนาน และพงศาวดารต่าง ๆ พบว่าดินแดนที่ทุกวันนี้แบ่งเขตเป็นประเทศไทย ลาว กัมพูชา พม่า เขมร ในอดีตไม่มีการแบ่งเขตประเทศชัดเจน ผู้คนมีลักษณะการดำรงชีวิตเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน หรือเป็นแคว้นน้อยใหญ่ ซึ่งไม่มีความรู้สึกแบ่งแยกในเรื่องของเชื้อชาติ ในแต่ละชุมชนมีความสัมพันธ์กันในทางเครือญาติ หรือโดยการแต่งงานกันระหว่างละชุมชนหรือแคว้นต่าง ๆ ชุมชนหรือแคว้นเหล่านี้บ้างก็เป็นบ้านพี่เมืองน้องกัน บ้างก็มีการขัดแย้งรบพุ่งกัน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติของบ้านเมืองที่อยู่ใกล้ชิดกัน แต่อย่างไรก็ดีชุมชนหรือแคว้นเล็ก ๆ เหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกันมาโดยตลอด และอยู่ร่วมกันได้ เนื่องจากล้วนแต่มีความเชื่อทางศาสนาที่ใกล้เคียงกัน และได้รับอารยธรรมร่วมมาจากประเทศอินเดียในยุคต่อมา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2526: 12)

จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาทางวัฒนธรรมที่ยาวนานของชุมชนต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้ มนุษย์ยุคดึกดำบรรพ์ที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ ได้พยายามสร้างสรรค์ประเพณี และวัฒนธรรมของตนเองเพื่อการดำรงอยู่ของสังคม โดยในช่วงแรกได้พัฒนา วัฒนธรรมพื้นถิ่น ขึ้นเอง และมีการถ่ายทอดถึงกันเฉพาะภายในภูมิภาค ยังไม่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน หรืออินเดีย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 6-7)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ ได้แสดงถึงความเก่าแก่ในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในดินแดนแถบนี้ ได้แก่ เครื่องมือหิน โครงกระดูกมนุษย์ เป็นต้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 18)

เนื่องจากไม่มีการแบ่งดินแดนและเชื้อชาติชัดเจน และผู้คนในแต่ละชุมชนมักมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกัน จึงมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมแก่กันและกันง่าย ลักษณะสังคมจึงคล้าย ๆ กัน คือ ไม่มีกฎหมายควบคุมคนในสังคม ดังนั้นผู้นำชุมชนและคนในแต่ละชุมชนจึงต้องมีคุณธรรม และมีความสามัคคีกัน วิถีชีวิตของคนในชุมชนถูกควบคุมโดยจารีตประเพณี และความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านานแล้ว

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นภูมิภาคที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นเหตุจูงใจให้ผู้คนจากดินแดนอื่น ๆ อพยพเข้ามา โดยเฉพาะผู้คนจากทางตอนเหนือของภูมิภาคนี้ หรือทางตอนใต้ของประเทศจีนนั่นเอง

จากการรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดี ทำให้ทราบถึงร่องรอยทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของผู้อาศัยในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แห่ง(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539:18) ได้แก่

ก. ความเชื่อเรื่องผีและการนับถือผี "ผี" ในที่นี้มิได้หมายถึง "ผี" ในความหมายที่เราใช้กันในปัจจุบัน "ผี" ในที่นี้หมายถึง บรรพบุรุษผู้มีพระคุณที่ได้ล่วงลับไปแล้ว แต่ยังคงอยู่ปกป้องคุ้มครองดินแดนแถบนี้อยู่ หรือ "ผี" อาจหมายถึง เจ้าผู้คุ้มครองสรรพสิ่งทางธรรมชาติ ผู้เป็นเจ้าของธรรมชาติ และสรรพสิ่งมีอิทธิพลต่อความเป็นไปของดินแดน เช่น สภาพดินฟ้าอากาศ และปรากฏการต่าง ๆ หากผู้คนในชุมชนปฏิบัติตามจารีตประเพณี และบวงสรวงเช่นไหว้ให้ผีดี ก็จะเกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้น

ซึ่งความเชื่อเรื่องผีในแบบคล้ายกันนี้ ยังคงมีสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ความเชื่อเรื่องผีของชนกลุ่มน้อยชาวกระเหรี่ยง ทางภาคตะวันตกของประเทศไทย เป็นต้น หรือแม้แต่ในศาสนาพุทธหรือศาสนาพราหมณ์ ในปัจจุบันก็ยังคงมีความเชื่อเรื่องผีนี้ปะปนอยู่ แม้แต่ในสมัยสุโขทัยก็ยังนับถือผี มีกล่าวถึงในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 3 ถึงเรื่องการเช่นไหว้พระขพุง และผีเทวดาผู้เป็นใหญ่ โดยพ่อขุนผู้ครองเมือง ดังนี้ "...มีน้ำโคก มีพระขพุง และมีเทวดาในเข้านั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีอุกเมืองนี้เที่ยง

เมืองนี้ดี ผีไหว้ปติพลีปลูก ผีในเขอันบ่คุ้มเกรงเมืองนี้หาย...” (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, 2521: 28) และมีกล่าวถึง ผีฟ้า ในศิลาจารึกหลักที่ 2 ด้านที่ 1 เป็นคำนำหน้าใช้เรียกกษัตริย์กัมพูชาว่า “ผีฟ้าเจ้านครปุระ”

ข. การสืบทอดตระกูลถือทางฝ่ายหญิงเป็นใหญ่ ชุมชนแถบนี้ยกย่องเพศหญิงถือเป็นเพศผู้ให้กำเนิด และเป็นเสมือนต้นตอแห่งการสืบสายพันธุ์ ตามขนบธรรมเนียมประเพณีฝ่ายหญิงจึงเป็นฝ่ายที่จะสืบทอดมรดก หากมีการแต่งงานฝ่ายชายจะต้องมาอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับคำว่า “แม่” อันหมายถึงผู้ให้กำเนิด โดยใช้คำว่า “แม่” นำหน้าคำต่าง ๆ เช่น แม่น้ำ แม่ธรณี แม่โพสพ เป็นต้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 8)

ค. เทคโนโลยีการทำโลหะ โลหะที่นิยมคือ สำริดปรากฏพบมากทางภาคอีสานของประเทศไทย มีวัฒนธรรมบ้านเชียง และทางภาคเหนือของเวียดนาม มีวัฒนธรรมดอนซอน พบกลองมโหรีที่กล่อมขึ้นจากสำริดและเหล็กได้อย่างประณีตบรรจง ซึ่งกลองแบบนี้ปรากฏพบอยู่ทั่วไปในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 8)

เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความมีวัฒนธรรมระดับสูงของชุมชนในภูมิภาคนี้ที่มีสืบทอดกันมาช้านานแล้ว ตั้งแต่ก่อนมีการรับเอาวัฒนธรรมของจีน และอินเดียเข้ามา ชุมชนน้อยใหญ่ที่จะพัฒนาไปเป็น “แคว้น” และ “รัฐ” ต่อไปในยุคหน้ากระจายตัวอาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ตามเส้นทางคมนาคม ติดต่อกันระหว่างภูมิภาคและตามลุ่มแม่น้ำสำคัญต่าง ๆ เช่น ลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำคำ, แดง ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำสาละวิน เป็นต้น

ชุมชนในในยุคแรกไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งแน่นอน เป็นพวกเร่ร่อนหาอาหารไปเรื่อย ๆ ยังชีพด้วยการหาอาหารตามธรรมชาติ และล่าสัตว์เพราะยังไม่รู้จักการเพาะปลูก ต่อมาเมื่อได้เรียนรู้วิธีการเพาะปลูกและสามารถทำการเพาะปลูกได้ จึงเริ่มสะสมอาหาร จนเพียงพอแก่การตั้งถิ่นฐานกลายเป็นชุมชน หมู่บ้านขึ้นมา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 18)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบได้ในยุคหลัง ๆ สามารถเรียงลำดับพัฒนาการของชุมชนในดินแดนแถบนี้ได้ ดังนี้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 28-35)

2.1.2 ประมาณไม่ต่ำกว่า 5000 ปี

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบส่วนใหญ่ ปรากฏพบในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ผู้คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความเจริญก้าวหน้า สามารถตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนเป็น "หมู่บ้าน" ขึ้นก่อนที่ใด ๆ ดังมีหลักฐานว่ารู้จักการเพาะปลูก มีสัตว์เลี้ยงใช้สอยเป็นพาหนะ มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับกลุ่มชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกล มีความสามารถในการถลุงและหล่อโลหะเป็นเครื่องประดับและเครื่องมือ เครื่องใช้ในการดำรงชีวิต

ผู้คนเหล่านี้แยกกันอยู่เป็นกลุ่ม ๆ เป็นพวก ๆ หรือเป็นหมู่เหล่าตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในบริเวณที่เรียกกันภายหลังว่า "แอ่งสกลนคร" และ "แอ่งโคราช" ในแต่ละกลุ่มจะมีรูปแบบทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ดังเห็นได้จากประเพณีการฝังศพ และรูปแบบของภาชนะ ตลอดจนเครื่องประดับและเครื่องมือเครื่องใช้ที่ในพิพิธ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 18-19)

2.1.3 ประมาณไม่ต่ำกว่า 3,000 ปี

จึงมีชุมชน หมู่บ้าน ปรากฏกระจายอยู่ทั่วทั้งภูมิภาค ทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ โดยกลุ่มชนต่าง ๆ มีการติดต่อไปมาหาสู่กัน ล้วนมีความเจริญทางเทคโนโลยีโดยทั่วถึงกัน สามารถทำเครื่องประดับเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้ด้วยแร่ธาตุหลายชนิด เช่น สักริด แก้ว และเหล็ก เป็นต้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 19)

2.1.4 ประมาณไม่ต่ำกว่า 2,000 ปี

(เริ่มพุทธศตวรรษได้ไม่นาน) ชุมชนแต่ละชุมชนมีการติดต่อกันในระยะทางไกลขึ้น ทั้งทางบก และทางทะเลโดยทั่วถึงกัน ในระหว่างภูมิภาค เป็นการคมนาคมติดต่อระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ ที่ในปัจจุบัน คือประเทศจีน เวียดนาม กัมพูชา อินเดีย อินโดนีเซีย พม่า ฯลฯ การคมนาคมระหว่างภูมิภาคนี้ ทำให้สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป

ในที่สุดบางหมู่บ้านชุมชนก็รวมกลุ่มกันสร้างสรรค์ทางสังคม และวัฒนธรรม จนกระทั่งมีการพัฒนาการก้าวหน้าพ้นจากความเป็น "ชนเผ่า" ระดับ "บ้าน" เข้าสู่ความเป็น "ชนชาติ" ระดับ "เมือง" ที่มีชนชั้นหัวหน้าปกครอง

เมื่อมีชนชั้นหัวหน้าก็ต้องมีชนชั้นต่ำกว่าลงไป โครงสร้างทางสังคมจึงมีความแตกต่างทางชนชั้นขึ้นเรื่อย ๆ อันจะส่งผลต่อไปให้มีกลุ่ม “มูลนาย” หรือ “เจ้านาย” และกลุ่ม “บ่าวไพร่” หรือ “ข้าทาส”

ในระยะเวลาที่บรรดาบ้านเมืองที่อยู่ใกล้ทะเลและติดต่อกับต่างประเทศได้สะดวก จะยิ่งมีความก้าวหน้า เจริญเติบโตและขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้กลุ่มชนที่อยู่ภาคกลางและภาคใต้มีความก้าวหน้ามากกว่ากลุ่มชนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้กลุ่มชนจากบริเวณอื่น ๆ เคลื่อนไหวลงมา และขยายตัวลงสู่ที่ราบลุ่ม แล้วสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ

ในยุคนี้เองที่ชุมชนต่าง ๆ ได้พัฒนาขึ้นจนกลายเป็น “แคว้น” หรือ “รัฐ” เล็ก ๆ และได้มีโครงสร้างทางสังคมแบบสังคมชนชั้นเกิดขึ้นแล้ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 20)

2.1.5 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-7

กลุ่มประเทศจากด้านทิศ “ตะวันตก” เช่น อินเดีย กรีก และโรมัน ฯลฯ ได้ขยายเส้นทางการค้า เดินทางเข้ามาค้าขายยังบ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในประเทศจีน ทำให้อารยธรรมจากภายนอกผ่านเข้ามายังดินแดนสยาม บ้านเมืองที่อยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล เช่น บ้านเมืองในภาคกลางและภาคใต้จึงมีโอกาสติดต่อกับโลกภายนอกดีกว่าและกว้างขวางกว่าบ้านเมืองในบริเวณอื่น ๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปในภาคพื้นทวีป ดังนั้นบ้านเมืองในภาคกลางและภาคใต้ย่อมมีความมั่นคงและมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูงกว่าที่อื่น ๆ

ในขณะเดียวกัน อารยธรรมอินเดียก็ได้แพร่หลายเข้ามาเป็นแม่บทและแบบแผนของความเจริญทางด้านต่าง ๆ เช่น ศาสนา การเมือง การปกครอง อักษรศาสตร์ วรรณกรรม รวมทั้งศิลปะและวัฒนธรรมแก่บ้านเมืองในภูมิภาคนี้ ปรากฏพบในเอกสารของชาวกรีก โรมัน อินเดีย อาหรับ ฯลฯ เรียกชื่อดินแดนในภูมิภาคนี้ว่า “แหลมทอง” หรือ “สุวรรณภูมิ” (ในเอกสารจีนให้รายชื่อแคว้นหรือรัฐต่าง ๆ ในสมัยนี้ว่า ฟูนัน กิมหลิน หลั่งยะสิว พันพัน ตั้งอยู่รอบ ๆ อ่าวสยาม นับแต่ภาคใต้ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงขึ้นมายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคกลาง ไปจนถึงปากแม่น้ำโขงในกัมพูชา และเวียดนาม)

2.1.6 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 9

บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากลายเป็นแหล่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด ในดินแดนสยาม มีบ้านเมืองเกิดขึ้นหนาแน่นตามลุ่มน้ำต่าง ๆ เพราะนอกจากจะเป็นบริเวณที่ราบลุ่มเหมาะแก่การปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะข้าว ซึ่งใช้เลี้ยงดูคนได้เป็นจำนวนมากแล้ว ยังเป็นพื้นที่ ที่สามารถติดต่อกับดินแดนภายนอกทางทะเลได้สะดวก ทำให้กลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ จากภายในแผ่นดินใหญ่ทุกทิศทางและจากภายนอกที่อยู่ห่างไกลเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งผสมผสานกันทางสังคมและวัฒนธรรม

“แบบแผนอินเดีย” ที่รับเข้ามาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-7 มีบทบาทสำคัญในการผสมผสานกลุ่มชนต่าง ๆ ที่มีความเป็นมาแตกต่างกันจากทุกทิศทางเหล่านี้ ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุขทางการเมือง

การรับแบบแผนอินเดียในระยะแรก ๆ ก็เพื่อเน้นลักษณะพิเศษของหัวหน้าเผ่าพันธุ์หรือหัวหน้าชุมชน โดยเริ่มต้นรับวัตถุประเภทเครื่องประดับและเครื่องมือเครื่องใช้เข้ามาก่อน เพื่อแสดงฐานะและเสริมฐานะของบุคคลในชนชั้นปกครองให้สูงส่งขึ้น ต่อจากนั้นจึงรับวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ในระบบความเชื่อ เช่น ลูกบิดแบบแปลก ๆ ดวงตราประจำตัว เครื่องประดับที่มีลวดลายพิเศษ หรือที่มีตัวอักษร ฯลฯ ในที่สุดเริ่มสร้างรูปเคารพและศาสนสถาน ทำให้มีการกำหนดแหล่งหรือเขตศาสนสถานของแต่ละชุมชนขึ้นในบริเวณต่าง ๆ

ผลของการรับ “แบบแผนอินเดีย” ทำให้เกิดความแตกต่างทางสังคมและความแตกต่างทางชนชั้นระหว่าง “ชนชั้นปกครอง” และ “ชนชั้นถูกปกครอง” กลุ่มชนชั้นปกครองเป็นผู้รู้หนังสือ มีโอกาสเรียนรู้ศิลปวิทยาการ มีบรรดานักปราชญ์ และผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาเพื่อเสริมสร้างความสำคัญให้มากยิ่งขึ้น เช่น พระ พราหมณ์ ฯลฯ

ในที่สุดก็มี “สถาบันกษัตริย์” อันมีแบบแผนการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมในระบบความเชื่อที่รับมาจากอินเดีย ซึ่งผสมผสานมาในรูปของศาสนา ลัทธิ ต่าง ๆ เช่น ศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ พุทธศาสนา และอื่น ๆ

บรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตและนักบวชจากอินเดีย ที่เข้ามาอยู่ในราชสำนักยุคแรก ๆ จึงมีบทบาทชักนำระบบความเชื่อและลัทธิต่าง ๆ จากอินเดีย มาปรุงแต่งให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อเน้นฐานะ “กษัตริย์” ให้มีความสำคัญ และสูงส่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

แบบแผนภาษาบาลี และสันสกฤตที่รับจากอินเดีย กลายเป็น “ภาษาทางศาสนาและการเมือง” มีการขนานพระนามพระมหากษัตริย์เป็นภาษาบาลีและสันสกฤตเพื่อให้คล้ายคลึงกับกษัตริย์องค์สำคัญ ๆ ในระบบความเชื่อของอินเดีย ซึ่งนับเป็นต้นแบบของ “ภาษาชั้นสูง” ที่เรียกกันภายหลังว่า “ราชาศัพท์”

อย่างไรก็ตาม ชุมชนชาวสยามผู้อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ เมื่อรับแบบแผนวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาแล้ว ก็ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับประเพณีวัฒนธรรมเดิมของตนเอง ที่ได้สืบทอดกันมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ ซึ่งยังคงเป็นพื้นฐานของวิถีชีวิตของชุมชนแถบนี้อยู่ ปัจจุบันร่องรอยของความพยายามที่จะผสมผสานและปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของอินเดีย ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนพื้นถิ่นยังคงมีปรากฏให้เห็นทั่วไป ในดินแดนสยามประเทศแห่งนี้

ในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 9 นี้ แคว้นหรือรัฐต่าง ๆ กระจายตัวกันอยู่อย่างเป็นอิสระ อาจมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มรัฐ ตามบริเวณลุ่มน้ำสำคัญ ๆ แต่ยังไม่อาจรวมตัวกันเป็นอาณาจักรใหญ่ ๆ ได้

2.1.7 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12

แคว้นแคว้นต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้มีความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมมากขึ้น หากถือเอาแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแกนกลาง อาจแบ่งแคว้นแคว้นในภูมิภาคนี้ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ในช่วงเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 นั้น ทั้งสองกลุ่มมีลักษณะร่วม คือ มีศิลปกรรมและวัฒนธรรมแบบ “ทวารวดี” ทั้ง 2 กลุ่ม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. กลุ่มที่อยู่ฝั่งตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เริ่มมีพัฒนาการจากบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน แล้วขยายไปยังลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำเพชรบุรี และบริเวณดอนเหนือ

ขึ้นไปถึงจังหวัดชัยนาท จังหวัดนครสวรรค์ ฯลฯ มีเมืองสำคัญเป็นระยะ ๆ เช่น เมืองอุทอง (สุพรรณบุรี) เมืองคูบัว (ราชบุรี) เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) ฯลฯ กลุ่มนี้นับถือพุทธศาสนา มีคตินิยมสร้างเจดีย์และพระพุทธรูป เมืองศูนย์กลางที่ปัจจุบันยังปรากฏให้เห็นศิลปวัฒนธรรม ได้ชัดเจน คือ เมืองนครชัยศรี หรือนครปฐมนั่นเอง

ข. กลุ่มที่อยู่ฝั่งตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เริ่มมีพัฒนาการจากกลุ่มแม่น้ำลพบุรี และกลุ่มแม่น้ำบางปะกง มีเมืองสำคัญ คือ ละโว้ (ลพบุรี) และเมืองมโหสถ (ปราจีนบุรี) นอกจากจะขยายความสัมพันธ์ขึ้นไปตามลำน้ำป่าสักละแวกหุบเขาเพชรบูรณ์แล้วยังข้ามเข้าไปติดต่อกับบ้านเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และย่านกลุ่มน้ำโขงด้วย นอกจากนี้กลุ่มฝั่งตะวันออกยังขยายความสัมพันธ์ขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านนครสวรรค์ขึ้นไปตามลำน้ำปิง และเกี่ยวข้องกับลำน้ำอื่น ๆ เช่น ยม และน่าน ด้วย

กลุ่มนี้มีความหลากหลายในการนับถือศาสนา ยึดหยุ่นปรับเข้ากับศาสนาต่าง ๆ ที่นับถือกันในดินแดนแถบนี้ นิยมสร้างศาสนสถานและรูปเคารพของศาสนาฮินดู แต่ก็มีศาสนสถานและศาสนวัตถุของพุทธศาสนาปรากฏให้เห็นด้วย กลุ่มนี้รู้จักกันในนาม "แคว้นทวารวดี" นั่นเอง มีความสัมพันธ์กับกลุ่มบ้านเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เรียกว่ากลุ่ม "อีสานปุระ" ซึ่งภายหลังพัฒนาการเป็นอาณาจักร "กัมพูชา"

2.1.8 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16

บ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างขนานใหญ่ อันมีเหตุมาจากจีนขยายขอบเขตการค้าทางทะเลเข้ามาสู่บ้านเมืองแถบนี้เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม โดยจีนได้ปรับนโยบายทางการค้าใหม่ คือ ติดต่อกับค้าขายกับกลุ่มบ้านเมืองสำคัญ ๆ ในภูมิภาคโดยตรงโดยไม่ผ่านคนกลาง คือ แคว้นศรีวิชัย อย่างที่จีนเคยปฏิบัติมา

ผลจากนโยบายทางการค้าใหม่ของจีนทำให้เกิดเมืองท่าใกล้ทะเลขึ้นหลายแห่ง และมีการขยายเส้นทางการค้าเข้าสู่พื้นที่ภายในภาคพื้นทวีปมากขึ้น เพื่อรวบรวมของป่ามาตอบสนองความต้องการของการค้าทางทะเล ผลกระทบอันเกิดจากความเจริญทางเศรษฐกิจการค้าได้สร้างความสัมพันธ์อันดีทางการเมือง ระหว่างบ้านเมืองหรือแคว้นต่าง ๆ ใกล้ทะเลกับ

บ้านเมืองที่ตั้งอยู่ตอนในภาคพื้นทวีป เช่น ทำให้แวนแคว้นในบริเวณพื้นที่ภาคกลาง ขึ้นไปมีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองทางภาคเหนือ เช่น บ้านเมืองในเขตลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบนที่ทริภุชชัย (ลำพูน) บ้านเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำกก และลุ่มแม่น้ำโขงของบนแถบเชียงราย รวมทั้งบ้านเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านตอนล่างแถบสุโขทัย อุตรดิตถ์และพิษณุโลก

ยิ่งกว่านั้นแวนแคว้นในบริเวณพื้นที่ภาคกลาง ยังขยายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ไปถึงเมืองมอญแถบลุ่มแม่น้ำสาละวิน เมืองพุกามแถบลุ่มแม่น้ำอิระวดี รวมทั้งลาว เวียดนาม สิบสองพันนา (ญานาน) และอาณาจักรกัมพูชา

จีนจึงเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปของแวนแคว้นต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้ แต่ก็มีได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมของตนสู่แวนแคว้นต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้มากนัก

ในขณะที่แวนแคว้นต่าง ๆ ทำการค้าขายกับจีน แต่ก็ยังคงรักษาแบบแผนทางประเพณีวัฒนธรรมเก่าแก่ดั้งเดิมของตน รวมทั้งยังคงไว้ซึ่งแบบแผนทางด้านศาสนา ระบบสังคม ประเพณี และศิลปวัฒนธรรมที่เคยรับเข้ามาจากประเทศอินเดียเอาไว้ด้วย

จะเห็นว่าบ้านเมืองในดินแดนสยามต่างแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ ในลักษณะที่ไม่มีแห่งใดเป็นศูนย์กลางทางการเมืองอย่างแท้จริงมาช้านานแล้ว เช่น ทางภาคเหนือมีกลุ่มทริภุชชัยและกลุ่มโยนก ส่วนภาคกลาง ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งออกเป็นกลุ่มสยาม และกลุ่มละโว้ (หรือกัมพูชา) เป็นต้น เกี่ยวกับศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีก็เน้นหนักไปในทางพระพุทธศาสนาที่เปิดกว้างและให้ความเป็นอิสระเสรีแก่กัน จึงไม่มีการรวมกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่นเยี่ยงบ้านเมืองในดินแดนพม่า และเขมรที่มีพัฒนาการถึงขั้น "อาณาจักร" มาก่อน

นอกจากนั้นดินแดนสยามยังมีพื้นที่กว้างใหญ่มากพอ ทำให้ผู้คนขยับขยายไปสร้างบ้านแปลงเมืองตามแหล่งต่าง ๆ อย่างเสรีได้ดีกว่าที่อื่น ๆ ศาสนาพุทธและพื้นที่ที่กว้างขวางทำให้ดินแดนในแถบนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รวดเร็วกว่าบ้านเมืองอื่น ๆ ในดินแดนใกล้เคียง

ในระยะนี้บ้านเมืองและแคว้นแคว้นแต่ละกลุ่มพยายามสร้างสรรค์ความเป็นตัวเองด้วยการรับแบบแผนประเพณีจากประเทศใกล้เคียงที่มีความเป็นอาณาจักรมาก่อน แล้วนำมาประสมประสานให้เข้ากันได้กับของเดิมที่เป็นพื้นฐานมาตั้งแต่สมัยทวารวดี เช่น รับแบบแผนประเพณีทางศาสนาและศิลปวัฒนธรรมจากเขมรซึ่งอยู่ทางตะวันออกเข้ามา แล้วทำให้เกิดลักษณะใหม่ คือ สิ่งที่เรียกกันภายหลังว่าศิลปะแบบ “ลพบุรี” นอกจากนี้ยังรับแบบแผนประเพณีจากมอญ และพุกามทางตะวันตก ลังกา และชาวที่อยู่ทางใต้อีกด้วย

แต่บ้านเมืองในภาคกลางรับแบบแผนประเพณีจากทุกทิศทุกทางเข้ามา รวมทั้งมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับแคว้นทริภุญชัย (ลำพูน) รวมทั้งกลุ่มศรีจนาศะและกลุ่มโคตรบูรทางอีสานด้วย ทั้งนี้เพราะบ้านเมืองในภาคกลางนับถือพุทธศาสนาเป็นหลักจึงไม่รังเกียจศาสนาอื่น ๆ และง่ายต่อการรับแบบแผนประเพณีใหม่ ๆ เข้ามา

ผู้ครองแคว้นแต่ละแคว้นจะมีนโยบายหรือวิธีการขยายอำนาจทางการเมือง โดยการสร้างความสัมพันธ์ระบบเครือญาติขึ้น โดยการให้ผู้มีเชื้อสายในราชวงศ์ของตนแต่งงานกับผู้มีเชื้อสายในราชวงศ์อื่น ที่ครองแคว้นอื่นอยู่ กษัตริย์ผู้มีเชื้อสายเครือญาติมากก็จะมีอำนาจทางการเมืองมาก ลักษณะการแต่งงานแบบนี้มีหลายลักษณะ เช่น กษัตริย์แคว้นหนึ่งได้มเหสีเป็นราชธิดาของกษัตริย์อีกแคว้นหนึ่ง หรือกษัตริย์แคว้นหนึ่งยกราชธิดาให้เป็นมเหสีกษัตริย์อีกแคว้นหนึ่ง หรือมีฉะนั้นก็จัดให้มีการ “แต่งงาน” ระหว่างลูกหลานเชื้อวงศ์ของแต่ละแคว้นขึ้นมาจะมีผลให้ “ครอง” เป็น “เครือญาติ” ซึ่งกันและกัน

หรืออีกวิถีทางหนึ่งที่กษัตริย์จะสามารถแสวงอำนาจทางการเมืองได้ คือ การสร้างเอกลักษณ์ของแคว้น โดยการสร้างระบบความเชื่อขึ้นมาใหม่ ทำนุบำรุงศาสนา ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง การก่อสร้างศาสนสถาน สร้างแบบแผนของขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมสำคัญ ๆ ขึ้น ในแคว้น แล้วเผยแพร่ออกไปยังบ้านเมืองและแคว้นแคว้นอื่น ๆ โดยรอบ

เอกลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมของแคว้นที่สร้างขึ้นมานี้ส่วนมากได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรใหญ่ที่อยู่ไกลออกไป อันมีอารยธรรมยาวนานและเป็นที่ยึดถือของแคว้นแคว้นในแถบนี้ เช่น อาณาจักรขอมหรืออาณาจักรกัมพูชา อาณาจักรพุกาม ลังกา และอาณาจักรศรีวิชัย เป็นต้น

อย่างไรก็ดีอำนาจและเสถียรภาพทางการเมืองของแคว้นต่าง ๆ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับระบบการปกครอง แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถและบารมีของกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นนั้น ๆ หากสันนิษฐานของกษัตริย์ผู้ครองแคว้นเมื่อใดก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองทันที และหากรัชทายาทผู้สืบทอดถือครองอำนาจในแคว้นองค์ต่อมาไม่อาจควบคุมหรือประนีประนอม ประสานประโยชน์กันในกลุ่ม "เครือญาติ" ได้ ก็ย่อมเกิดความขัดแย้งเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ ในที่สุดทำให้บ้านเมืองและแคว้นแคว้นที่เคยได้รับยกย่องว่ามีอำนาจต้องหมดอำนาจลงได้ และรัฐอื่น ๆ กลับมีอำนาจขึ้นแทนที่

จากรูปแบบพฤติกรรมของชนชั้นปกครองคือ กษัตริย์และเจ้าเมืองของบ้านเมืองและแคว้นต่าง ๆ ก็ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่าไม่อาจทำให้แคว้นใดแคว้นหนึ่งหรือเมืองใดเมืองหนึ่งในดินแดนสยามมีอำนาจมากกว่าอื่น ๆ ได้อย่างสืบเนื่องยาวนาน จนถึงขนาดรวบรวมเข้าด้วยกันเป็น "อาณาจักร" ได้

2.1.9 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18

ในช่วงเวลานี้เองที่อาณาจักรสุโขทัยได้ก่อตัวขึ้น พร้อมกับแคว้นรุ่นใหม่แคว้นอื่น ๆ ผลสืบเนื่องอันเกิดจากความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในพุทธศตวรรษที่ 16 ผลักดันให้มีแคว้นเล็ก ๆ รุ่นใหม่ ๆ เกิดขึ้นติดตามแคว้นเก่า ที่มีความเจริญรุ่งเรือง มาก่อนหน้านี้แล้ว

ก. แคว้นรุ่นเก่า ได้แก่ ตามพริ้งค์ (นครศรีธรรมราช) นครชัยศรี (นครปฐม) สุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) กำโปช (ลพบุรี) อโยชยา (อยุธยา) และหริภุญชัย (ลำพูน) เป็นต้น

ข. แคว้นรุ่นใหม่ ได้แก่ โยนก (เชียงใหม่-พะเยา) สุโขทัย แพร์ น่าน และล้านช้าง เป็นต้น

โดยกลุ่มแคว้นรุ่นใหม่เกือบทั้งหมดเกิดขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มภายในอยู่ห่างไกลทะเล แต่ล้วนตั้งอยู่ในย่านเส้นทางการค้าและคมนาคมทางบกผ่านไปมา สิ่งที่สำคัญคือของแคว้นเก่าและแคว้นใหม่ทั้ง 2 กลุ่มก็คือ มีการประสมประสานกลุ่มชนเผ่าพันธุ์จากภายนอก

เข้ากับกลุ่มชนพวกที่อยู่ภายในมาตั้งแต่ดั้งเดิมคือกษัตริย์ จนกล่าวได้ว่ากลุ่มชนชั้นสูงที่เป็นผู้นำของแต่ละแคว้นมิได้จำกัดอยู่ในแวดวงบรรดาผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากผู้มีอำนาจเดิมเท่านั้น เพราะผู้เข้ามาใหม่ก็มีโอกาสขึ้นเป็นผู้นำได้ และอาจสร้างความเป็นใหญ่ในบ้านเมืองแคว้นแคว้นเก่าหรือสถาปนารัฐหรือแคว้นใหม่ ๆ ขึ้นมาก็ย่อมได้

จากหลักฐานทางเอกสาร เช่น จารึก จดหมายเหตุจีน ตำนาน และพงศาวดาร ระบุว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 นั้น มีการรวมบ้านเมืองและแคว้นแคว้นอย่างน้อย 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เรียกว่า "สยาม" หรือ "สยามประเทศ" และกลุ่ม "ละโว้" หรือ "ละโว้รัฐ" โดยมีแคว้นหรือรัฐรุ่นเก่าในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาเป็นแกนกลางของแต่ละกลุ่ม

กลุ่มสยาม มีแคว้นสุพรรณภูมิ ลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่กลองเป็นแกนกลาง อยู่ปากตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา กลุ่มแคว้นสยาม ใช้ภาษาตระกูลไทย-ลาวเป็นภาษาสำคัญในการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน ในขณะที่เดียวกันก็ใช้ภาษาบาลี-สันสกฤต ขอม และมอญ เป็นภาษาทางราชการและการพระศาสนา

ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 กลุ่มแคว้นสยามมีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจมากกว่ากลุ่มแคว้นละโว้ เพราะมีการสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมออกไปสู่ภายนอก คือ จีน และขยายเข้าไปในตามเส้นทางการค้าทางบก ถึงแคว้นสุโขทัย แคว้นล้านนา และบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน นอกจากนี้ยังขยายผ่านหุบเขาเพชรบูรณ์และดินแดนอีสานไปติดต่อกับ เวียงจันทน์ รวมทั้งค้าขายกับเขมรด้วย โดยเฉพาะการเกี่ยวข้องกับกัมพูชานั้น จดหมายเหตุจีนระบุว่าชาวสยามนำสินค้าเช่น ผ้าไหม เข้าไปขาย และในบางครั้งก็ยกกองทัพไปรุกรานชาวกัมพูชาอยู่เนือง ๆ

กลุ่มแคว้นสยามเป็นสังคมที่เคลื่อนไหวและง่ายต่อการเปลี่ยนแปลง อันเนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้า จึงเปิดโอกาสให้มีการผสมผสานผู้คนหลายกลุ่มหลายเหล่าเข้าด้วยกัน เช่น ชาวจีน รวมทั้งตระกูลไทย-ลาวจากกลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำสาละวิน และจากที่อื่น ๆ

กลุ่มละโว้ มีแคว้นละโว้-อโยธยา มีลุ่มแม่น้ำลพบุรีและป่าสักเป็นแกนกลาง อยู่ปากตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา กลุ่มแคว้นละโว้นั้นมีความสัมพันธ์กับกรุงกัมพูชาอย่างแน่นแฟ้น

จึงรับแบบแผนศิลปวัฒนธรรมจากเขมร โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาแพร่หลาย จึงทำให้เกิดสกุลช่างทางศิลปกรรมที่เรียกภายหลังว่าแบบลพบุรีขึ้น

ส่วนแคว้นต่าง ๆ ที่เข้ามารวมกลุ่มโคกกลุ่มหนึ่งนั้นถือเป็นเรื่องแน่นอนไม่ได้ หากขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้นำหรือเจ้าแคว้นเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นในสมัยหนึ่งอาจสังกัดอยู่กับกลุ่มหนึ่ง แต่อีกสมัยหนึ่งต่อมาอาจเปลี่ยนแปลงไปสังกัดอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้ ดังกรณีแคว้นสุโขทัย เมื่อแรกสถาปนามีความสัมพันธ์อยู่ในสังกัดกลุ่มละโว้-อโยธยาและกัมพูชา ครั้นเปลี่ยนผู้นำจากราชวงศ์ศรีนาวานำดมเป็นราชวงศ์บางกลางหา (หรือราชวงศ์พระร่วง) ก็ย้ายสังกัดเป็นกลุ่มสยามไป

2.1.10 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19

ต่อมาภายหลังแคว้นละโว้หันมามีความสัมพันธ์กับกลุ่มแคว้นสยามมากขึ้น จนกระทั่งเป็นเครือญาติเพราะการแต่งงานกัน โดยสมเด็จพระรามาธิบดีของฝ่ายละโว้ (ที่มีเมืองสำคัญอยู่ อโยธยา) อภิเษกสมรสกับราชธิดาภคินีเมืองสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) อันเป็นแคว้นสำคัญของฝ่ายสยาม เป็นเหตุให้กลุ่มละโว้และกลุ่มสยามค่อย ๆ รวมตัวเข้าด้วยกันแล้วร่วมกันสถาปนา “กรุงศรีอยุธยา” ขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 1893 กรุงศรีอยุธยา ก็แผ่อำนาจรวบรวมบ้านเมืองและแคว้นต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็น “ราชอาณาจักร” บรรดาชาวต่างชาติจึงเรียกกรุงศรีอยุธยาว่า “ราชอาณาจักรสยาม” ตั้งแต่นั้นมา

2.2 เส้นทางคมนาคม และการค้า สร้างชุมชนทางการค้า และมีพัฒนาการต่อมาจนเป็น “แคว้นสุโขทัย”

มีการค้นพบหลักฐานร่องรอยของมนุษย์ สมัยก่อนประวัติศาสตร์บนเส้นทางคมนาคมตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่บริเวณแถบลุ่มแม่น้ำน่านอันเป็นพื้นที่ที่จะมีพัฒนาการต่อมาจนเป็น “แคว้นสุโขทัย” ทั้งในแนวตะวันออก-ตะวันตก และในแนวเหนือ-ใต้ เส้นทางประวัติศาสตร์เหล่านี้แสดงถึง ความเป็นมาและพัฒนาการของบ้านเมืองในบริเวณ “ลุ่มแม่น้ำน่าน” ก่อนจะขยายเข้ามาในบริเวณ “ลุ่มแม่น้ำยม” และ มีพัฒนาการจนกระทั่งเป็นแคว้นสุโขทัย มีปรากฏอยู่ในเอกสารการวิจัยเรื่อง ผลการวิจัยเรื่อง เมืองโบราณในอาณาจักร

สุโขทัย โดยอาจารย์ ศรีศักร วิสสิโกดม นามาเขียนเรียบเรียงโดยสังเขปดังนี้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 20)

2.2.1 เส้นแวงข้ามหุบเขาตะวันออก-ตะวันตก

เส้นทางคมนาคมข้ามหุบเขาจากลุ่มแม่น้ำในภาคอีสานตอนบนกับลุ่มน้ำน่านตามทิศทางทาง “ตะวันออก-ตะวันตก” นับเป็นเส้นทางคมนาคมเก่าแก่ที่กลุ่มชนจากภาคอีสานตอนบนในลุ่มน้ำโขง รวมทั้งลุ่มเวียงจันทน์ใช้เดินทางติดต่อกับบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเฉพาะ หากเริ่มจากลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบนรวมทั้งลุ่มเวียงจันทน์มักใช้เส้นทางผ่านเทือกเขาภูพานในเขตจังหวัดอุดรธานี เข้าไปเขตจังหวัดเลย แล้วลัดเลาะผ่านหุบเขาแถบอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย ไปทางย่านสำน้ำแควน้อย (สาขาสำน้ำน่าน) ในเขตอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก เมื่อลงไปถึงลุ่มน้ำน่านแล้วย่อมล่องสำน้ำน่านผ่านดินแดนพิจิตรและนครสวรรค์เข้าสู่บ้านเมืองเก่าแก่สมัยทวารวดี และลพบุรีที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ทั่วไป

และจากชุมชนโบราณย่านลุ่มน้ำเจ้าพระยาก็อาจเดินทางย้อนกลับโดยทวนสำน้ำแควน้อยผ่านเมืองนครไทยที่อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ผ่านอำเภอด่านซ้ายแล้วเข้าไปเขตอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ต่อจากนั้นจะถึงเขตอำเภอนากลางจนเข้าไปยังอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เมื่อถึงที่ราบสูงแล้วก็สามารถเดินทางต่อไปที่อื่น ๆ ได้ เช่น ลุ่มแม่น้ำโขงย่านเวียงจันทน์ เวียงคำ และที่อื่น ๆ อีกอย่างกว้างขวาง

เส้นทางการคมนาคมข้ามหุบเขาในแนวตะวันออก-ตะวันตกนี้ นอกจากจะเป็นเส้นทางเก่าที่มนุษย์ในยุคดึกดำบรรพ์ใช้แล้ว ยังมีหลักฐานและร่องรอยอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นอีกว่ามีการคมนาคมและการค้าขายระหว่างกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบน กับกลุ่มชนลุ่มน้ำน่านและภาคกลาง โดยใช้เส้นทางข้ามหุบเขาตามทิศทาง “ตะวันออก-ตะวันตก” อย่างสืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยแคว้นสุโขทัยและสมัยหลัง ๆ

ทั้งยังเป็นคำมูลระบุให้รู้อีกว่า มีกลุ่มชนชาวลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบนจำนวนหนึ่งเคลื่อนไหวและเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานบนเส้นทางสายนี้เป็นหย่อมย่านเป็นระยะ

ๆ แล้วค่อย ๆ ทอยลงสู่ลุ่มน้ำน่านบริเวณจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดอุตรดิตถ์ เมื่อเกิดเป็นบ้านเป็นเมืองก็กลายเป็นประชากรส่วนหนึ่งของแคว้นแสนสุขโขทัยไป

กลุ่มชนชาวกลุ่มแม่น้ำโขง ในภาคอีสานที่มีการคมนาคมติดต่อกับดินแดนในแถบลุ่มแม่น้ำน่าน โดยเฉพาะในช่วงเวลาพุทธศตวรรษ 18 อันเป็นช่วงเวลาที่เริ่มก่อตั้งแคว้นแสนสุขโขทัย คือ กลุ่มชนที่มีชื่อปรากฏอยู่ใน “ตำนานอุรังคธาตุ” และ “พงศาวดารล้านช้าง” เรียกกลุ่มชนเหล่านี้ว่า “แคว้นศรีโคตรบูรณ” หรือ “โคตรบอง”

“ตำนานอุรังคธาตุ” กล่าวถึงความเป็นมาของชุมชนและบ้านเมืองต่าง ๆ ในแคว้นศรีโคตรบูรณ โดยเฉพาะเมืองสำคัญ ๆ เช่น เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย และเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งล้วนมีหลักฐานทางโบราณคดีอันได้แก่ ร่องรอยของเมือง และโบราณวัตถุสถานที่ มีมาแต่สมัยทวารวดี ลพบุรี จนถึงสมัยหลัง ๆ สนับสนุนทั้งสิ้น

“พงศาวดารล้านช้าง” ระบุว่า ภายหลังจากท้าวฟ้าจุ่มหนีจากเมืองหลวงพระบางไปพึ่งพิงอยู่ในสำนักกัมพูชาชั้น กษัตริย์กัมพูชาทรงอุปถัมภ์แล้วพระราชทานพระธิดาให้เป็นชายา ต่อมาก็ทรงสนับสนุนให้ท้าวฟ้าจุ่มยกกองทัพปราบปรามกลุ่มเมืองโคตรบอง ที่ตั้งอยู่ในละแวกริมแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขตนครพนมขึ้นไปจนถึงเขตหนองคาย รวมทั้งเวียงจันทน์และเวียงคำด้วย (ชื่อเวียงคำแต่เดิมเรียก เมืองไผ่หนาม เมื่อท้าวฟ้าจุ่มตีได้แล้วจึงเรียกชื่อใหม่ว่า “เวียงคำ”)

และในเอกสารลวายังมีตำนานในคอนต่อกัน คือ เมื่อท้าวฟ้าจุ่มปราบปรามบ้านเมืองลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบนอันเป็นเขตแคว้นศรีโคตรบูรณนั้น มีการเจรจาทำข้อตกลงแบ่งปันเขตแดนระหว่างท้าวฟ้าจุ่มกับพระเจ้าผู้ทองแห่งกรุงศรีอยุธยา

“ตำนานอุรังคธาตุ” และ “พงศาวดารล้านช้าง” รวมทั้งเอกสารในลาวเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงร่องรอยความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองในดินแดนแคว้นศรีโคตรบูรณในภาคอีสาน กับบ้านเมืองในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าได้เดินทางติดต่อกันโดยใช้เส้นทางข้ามหุบเขาทางทิศตะวันออก-ทิศตะวันตกนี้เดินทางเข้ามาแล้วล่องลำน้ำน่านผ่านเข้ามายังดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีจุดพักบริเวณชุมชนกลุ่มนครไทย (จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบัน)

ก. แคว้นศรีโคตรบูรณ แคว้นศรีโคตรบูรณ คือ แคว้นที่เกิดจากการรวบรวมเอาบ้านเมืองต่าง ๆ ทางอีสานเหนือเข้าด้วยกัน มีขอบเขตสำคัญอยู่บริเวณภาคอีสานตอนบนหรือที่เรียกกันว่า “แอ่งสกลนคร” และรวมสองฟาก ลุ่มแม่น้ำโขงไปจนถึงกลุ่มเมืองเวียงจันทน์ด้วย

ประกอบด้วยหัวเมืองสำคัญ ดังนี้

เมืองหนองหานหลวง ในเขตอำเภอมือง จังหวัดสกลนคร

เมืองหนองหานน้อย ในเขตอำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี

เมืองเวียงจันทน์ ใน สาธารณรัฐประชาชนลาว ตรงข้ามอำเภอท่าบ่อและอำเภอศรีสงคราม จังหวัดหนองคาย

นอกจากนี้ยังมีชุมชนอื่น ๆ อีก เช่น เมืองเวียงคุก เมืองชายพอง (หรือเวียงคำ) เป็นต้น

อาจารย์ศรีจักร วัลลิโภดม เสนอผลการสำรวจชุมชนโบราณและหลักฐานทางโบราณคดีในเขตนี้ไว้ว่า บ้านเมืองใหญ่ในแถบนี้มีขึ้นเมื่อปลายสมัยทวารวดีประมาณพุทธศตวรรษที่ 14-15 (หลัง พ.ศ. 1300 ถึงหลัง พ.ศ. 1400) ดังมีร่องรอยศิลปกรรมสมัยทวารวดีที่แพร่กระจายผ่านบ้านเมืองแถบลุ่มน้ำชีและผ่านหนองหานกุมภวาปีขึ้นไป และยังมีศิลปกรรมแบบลพบุรีที่รับอิทธิพลจากกัมพูชาด้วย

ครั้นหลังพุทธศตวรรษที่ 16 (หลังพ.ศ. 1600) มีการติดต่อและรับแบบแผนศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรกัมพูชา จึงมีการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ให้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้น โดยเฉพาะเมืองหนองหานหลวงที่จังหวัดสกลนครนั้น เป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีสิ่งก่อสร้างสำคัญ ๆ หลายแห่ง เช่น ปราสาท นารายแฉงเวง ปราสาทคุดม และปราสาทพระธาตุเชิงชุม ที่แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจที่สำคัญของดินแดนอีสานตอนเหนือนี้ (ทำนองเดียวกับเมืองพิมายเป็นศูนย์กลางของอีสานตอนใต้)

เมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 18 (หลัง พ.ศ. 1700) บ้างเมืองเหล่านี้ตกอยู่ในอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรกัมพูชา เพราะพบศิลปสถาปัตยกรรมแบบ

“บายน”อยู่ทั่วไป รวมทั้งพบทั้งศิลาจารึกและประติมากรรมตามประเพณีแบบ “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ที่เมืองชายฟอง (หรือเวียงคำ) ด้วย (ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่เวียงจันทน์)

แต่เมื่อหลังสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วบ้านเมืองและแคว้นแคว้นเหล่านี้เป็นอิสระ และรู้จักกันในนามแคว้นศรีโคตรบูรณหรือโคตรบอง แล้วย้ายศูนย์กลางจากเมืองหนองหานหลวง (ที่จังหวัดสกลนคร) ไปอยู่เวียงจันทน์

2.2.2 เส้นทางลำน้ำปิง หรือเส้นทางเหนือ-ใต้

เส้นทางตามลำน้ำปิงจากทางใต้ขึ้นไปสู่เหนือ เป็นเส้นคมนาคมติดต่อระหว่างกลุ่มบ้านเมืองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กับชุมชนในที่ราบลุ่มทางเหนือแถบลำพูน ลำปาง เชียงใหม่ และในขณะเดียวกันก็อาจแยกทางตะวันตกไปติดต่อกับเมืองมอญและพุกามในลุ่มน้ำสาละวินและอิระวดีได้

เส้นคมนาคมนี้สอดคล้องกับ “เส้นทางพระนางจามเทวี” ในตำนานจามเทวี ตำนานชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานอื่น ๆ ของล้านนา ซึ่งกล่าวถึงการเดินทางจากแคว้นละโว้เมืองลพบุรีผ่านนครสวรรค์ขึ้นไปตามลำน้ำปิง แล้วผ่านเมืองตากไปยังเมืองลำพูน (หริภุญชัย) มีร่องรอยชุมชนสมัยทวารวดีตามลำน้ำปิงเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ต้นนครสวรรค์ กำแพงเพชร และตาก ซึ่งเมื่อเร็ว ๆ นี้มีการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตจังหวัดลำพูน และจังหวัดเชียงใหม่ พบโบราณวัตถุจำนวนมากหนึ่งมีรูปแบบคล้ายโบราณวัตถุสมัยทวารวดี อันเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นละโว้กับหริภุญชัย (ที่ควรจะมีอยู่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 14)

2.2.3 เส้นทางคมนาคมให้กำเนิดแคว้นสุโขทัย

เส้นทางคมนาคมและกลุ่มชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาโดยตลอด แคว้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในดินแดนสยามมักจะมีผลก่อให้เกิด เส้นทางคมนาคมเพื่อติดต่อกับแคว้นอื่น ๆ แต่สำหรับแคว้นสุโขทัยแล้วเป็นแคว้นที่เกิดใหม่กลับเกิดขึ้นจากเส้นทางคมนาคม โดยแคว้นสุโขทัยเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มชุมชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำยม ผู้ซึ่งอาศัยอยู่บน “จุดตัด” ของเส้นทางคมนาคมในแนวเหนือ-ใต้ และตะวันออก-ตะวันตก ที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์

เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมีหลักฐานว่าบริเวณที่เคยเป็นแคว้นสุโขทัย โดยเฉพาะตอนล่างของกลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำยม และลุ่มน้ำน่าน พบร่องรอยของชุมชนในยุคแรก ๆ สมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 เช่นยุคก่อนประวัติศาสตร์ แล้วต่อเนื่องมาถึงยุคทวารวดี และยุคลพบุรี แต่ก็ไม่มีเค้ามูลที่สื่อให้เห็นว่าเคยมีชุมชนขนาดใหญ่ที่มีพัฒนาการเป็นบ้านเมืองมาก่อน ดังนั้นช่วงเวลาก่อนเป็นแคว้นสุโขทัย เขตนั้นจึงเป็นเพียงบริเวณที่อยู่ย่านกิ่ง ๆ กลาง ๆ ของบรรดาดินแดนต่าง ๆ ที่มีพัฒนาการก้าวหน้าเป็นบ้านเมืองแคว้นหรือรัฐ และอาณาจักรใหญ่ ๆ ซึ่งมีอยู่รอบ ๆ คือ

ทางเหนือ มีบ้านเมืองกลุ่มแคว้นทริภุญชัย ในเขตจังหวัดลำพูน และจังหวัดลำปาง

ทางตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือ ในลุ่มน้ำสาละวิน และอิระวดี มีบ้านเมืองของกลุ่มแคว้นสุธรรมวดี (สะเทิมของมอญ และอาณาจักรพุกามของพม่า)

ทางตะวันออก มีบ้านเมืองกลุ่มลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสาน เช่น แคว้นศรีजनาศะ และแคว้นศรีโคตรบูรณ ๔๔

ทางตะวันออกเฉียงใต้ มีอาณาจักรขอมเมืองพระนครแห่งกัมพูชา

ทางใต้ บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีบ้านเมืองกลุ่มแคว้นละโว้ (ทีลพบุรี) และกลุ่มแคว้นนครชัยศรี (ทีนครปฐม) ล้วนมีพัฒนาการขึ้นเป็นแคว้นหรือรัฐมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

การเดินทางติดต่อคมนาคมค้าขายระหว่างแคว้นต่าง ๆ เหล่านี้ที่เกิดขึ้นมาก่อนแคว้นสุโขทัย เป็นเหตุให้ต้องหา “จุดพัก” เพื่อเป็น “ที่พัก” หรือ “สถานีระหว่างทาง” ในแนวเส้นทางเหนือใต้ และตะวันออก-ตะวันตก ดังที่ไฉ่กล่าวถึงมาแล้ว

สำหรับการตั้งถิ่นฐานขึ้นบริเวณลุ่มน้ำยมนี้ มีมาตั้งแต่ ประมาณปลายสมัยทวารวดีที่จะต่อเนื่องลงไปถึงสมัยลพบุรี บริเวณเหล่านี้จะเริ่มมีชุมชนชั่วคราวขนาดเล็ก ๆ ย่อย ๆ ที่ผ่านไปมาบนเส้นทางคมนาคมระหว่างลุ่มน้ำน่านกับลุ่มน้ำปิงผ่านลุ่มน้ำยม โดยมีร่องรอยแหล่งโบราณคดีเล็ก ๆ เป็นระยะ ๆ จากย่านอุดรดิตถ์ ผ่านที่สูงเข้าไปแถบเซียง-ศรีสังขาลัย แล้ววกลงทางใต้เข้าสู่เชิงเขาหลวงที่สุโขทัย กระทั่งเลยลงไปถึงลุ่มน้ำปิงที่กำแพงเพชรเชื่อมเส้นทางใต้-เหนือ ที่มีอยู่มาก่อนแล้ว

ครั้นหลังศตวรรษที่ 16 เกิดความเคลื่อนไหวทางการค้าทั้งภายในและภายนอกอย่างขนานใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าขายกับจีนดังเคยกล่าวถึงมาแล้ว เพราะจีนต้องการสินค้า “ของป่า” จากบ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นจำนวนมาก จึงมีผลให้บ้านเมืองและแคว้นแคว้นสำคัญ ๆ เจริญขึ้นเพราะกิจการค้าขาย เช่น พุกามและมอญที่อยู่ทางตะวันตก ละโว้ที่อยู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา หรือญชัยและน่านเจ้าทางด้านเหนือ เวียงจันทน์ที่อยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และกัมพูชาทางด้านตะวันออก เป็นต้น

การค้าขายแลกเปลี่ยนกับจีนทำให้บ้านเมืองและแคว้นแคว้นน้อยใหญ่ที่อยู่ใกล้ทะเลหรือที่เป็นศูนย์กลางการติดต่อกับจีนต้องการสินค้ามากขึ้นเพื่อสนองความต้องการของจีนและกลุ่มอื่น ๆ สินค้าที่ต้องการคือ “ของป่า” ซึ่งมีอุดมสมบูรณ์อยู่ภายในผืนแผ่นดินใหญ่ จึงส่งผลให้มีการขยายเส้นทางการค้าและความสัมพันธ์เข้าไปยังชุมชนภายในเพื่อรวบรวมหรือกว้านเอาสินค้าเหล่านั้น

ดังนั้นบ้านเมืองแคว้นแคว้นใกล้ทะเลแต่ละแห่งที่เป็นศูนย์กลางการค้ากับจีน จึงต้อง “จัดตั้ง” ชุมชนและบ้านเมืองภายในให้เป็นเครือข่ายหรือแควดวงของตนเองขึ้นมา ทำให้เกิดพัฒนาการของชุมชนและบ้านเมือง คือ เมืองที่เป็นสถานีการค้าและชุมชนที่เป็นชุมทางการค้า

2.2.4 เมืองนครไทยเมืองสำคัญตั้งอยู่บนเส้นทางข้ามหุบเขาจากอีสานตอนบนลงมาสู่ดินแดนในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

เมืองนครไทย อยู่ในเขตบ้านนครไทย อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก เป็นเมืองที่ชาวอีสานโบราณรวมทั้งกลุ่มแคว้นศรีโคตรบูรณ ผู้ใช้เส้นทางข้ามหุบเขาในแนวตะวันออกตะวันตกเมื่อข้ามเทือกเขาเพชรบูรณ์มาแล้ว ใช้เป็น “จุดพัก” โดยชาวอีสานโบราณจะแวะพักที่เมืองนครไทย ก่อนล่องสำน้ำ่านลงสู่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลาง

อาจารย์ตรีศักร วัลลิโภดม มีรายงานการสำรวจและวิจัยว่า เมืองนครไทยมีคูน้ำสองชั้นและกำแพงดินสามชั้น อยู่ติดสำน้ำ่านน้อย ลักษณะผังเมืองเป็นแบบไม่สม่ำเสมอ พบโลกเนินที่เป็นวัดร้างหลายแห่ง แต่โบราณวัตถุสำคัญ ๆ ถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ในวัดปัจจุบันหมด

ร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่ามีชาวอิสานโบราณเดินทางข้ามหุบเขาผ่านเมืองนครไทยไป
ยังลุ่มน้ำ่าน ได้แก่

ก. **เสมาหินแบบทวารวดีอิสาน** (ปัจจุบันอยู่วัดหน้าพระธาตุที่นครไทย)
ด้านหนึ่งมีภาพสลักเป็นรูปสถูปแบบอิสาน อีกด้านหนึ่งสลักเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชร
เป็นฝีมือช่างท้องถิ่นสมัยหลัง ๆ รวบรวมขุโขทัยหรือสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา แม้ว่าเสมาหินชิ้นนี้
จะใช้เป็นหลักฐานกำหนดอายุเมืองนครไทยถึงสมัยทวารวดีไม่ได้ แต่ใช้เป็นประจักษ์พยานได้
อย่างดีว่ามีการติดต่อเกี่ยวข้องกับช่วงระหว่างเมืองนครไทยกับภาคอิสาน

ข. **พระพุทธรูปหินทรายปางนาคปรก** (ขนาดใหญ่เท่าคน) และ**พระพุทธรูป
หิน** (ยังเป็นโคลน) เป็นศิลปะแบบลพบุรี (ชาวบ้านเรียก "หลวงพ่อกหิน") ศิลปกรรมทั้ง 2 ชิ้นนี้
เป็นฝีมือช่างท้องถิ่นที่สร้างขึ้นในเมืองนครไทยนี้มาแต่แรก (ปัจจุบันอยู่วัดกลางที่นครไทย) สอด
คล้องกับกรณีที่ว่า เสมาหินมีอิทธิพลเข้ามาจากทางภาคอิสาน

ค. **พระพุทธรูปหินทรายสีแดง** (ที่วัดหน้าพระธาตุเมืองนครไทย) จำนวน
หนึ่งซึ่งเป็นศิลปะแบบล้านช้างคังที่พบในเขตจังหวัดเลย และจังหวัดอุดรธานี ล้วนเป็นหลัก
ฐานยืนยันว่ามีกลุ่มชนเคลื่อนย้ายจากภาคอิสานผ่านเข้ามาเสมอ ๆ เป็นระยะ ๆ ไม่ขาดสาย

ง. **พระพุทธรูปแบบทวารวดี** บนเขาสมอแครงนอกเมืองพิษณุโลก และ **พระ
พุทธรูปหินทรายแบบลพบุรี** อีกจำนวนหนึ่ง ที่พบในเมืองพิษณุโลก (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ
วัดพระศรีรัตน มหาธาตุที่พิษณุโลก) ลักษณะพระพุทธรูปเหล่านี้ มีความสัมพันธ์กับพระพุทธร
ูปแบบลพบุรีที่พบในเขตวัดพ้อตาและวัดลูกเขยบนไหล่ภูพาน (อำเภอบ้านผือ จังหวัด
อุดรธานี) แล้วเกี่ยวข้องกับศิลปะกรรมในเมืองเวียงจุก และชุมชนโบราณบ้านท่าบ่อ (ที่
จังหวัดหนองคาย) ริมแม่น้ำโขงฝั่งตรงข้ามกับเมืองเวียงจันทน์และเมืองชายพอง (หรือเวียงคำ)
สอดคล้องกับข้อความในจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่บอกทิศทางความสัมพันธ์ไปถึง "เวียงจัน
เวียงคำ"

นอกจากหลักฐานทางวัตถุแล้วชื่อของเมืองนครไทยยังมีปรากฏอยู่ในพงศาวดารอีก
เช่น ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตร

โลกนาถกล่าวถึงเมืองนครไทยว่า “พ.ศ. 2005 เมืองนครไทยพาเอาครัวอพยพหนีไปเมืองน่าน และให้พระยากลาโหมไปตามได้คืนมา และ พ.ศ. 2020 แรกตั้งเมืองนครไทย”

ข้อความในพระราชพงศาวดารฯ แสดงว่าเมืองนครไทยเป็นถิ่นฐานของกลุ่มชนขนาดใหญ่จากละแวกลุ่มแม่น้ำโขงที่มีความสัมพันธ์กับล้านช้างและน่าน ขณะนั้นมีสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยา และล้านนา (กรณีเชียง-เชียงขึ้นใน ยวนพ่าย) กลุ่มชนชาวเมืองนครไทยจึงหนีสงครามไปอยู่เมืองน่าน แต่ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปยึดครองและควบคุมที่มั่นของตนเสียก่อน แล้วเสริมสร้างความมั่นคงแข็งแรง เช่น ก่อกำแพงเมือง ตั้งพระราชพงศาวดารจดไว้ด้วยโวหารว่า “แรกตั้งเมืองนครไทย”

นอกจากนั้นชื่อเมืองนครไทยยังมีอยู่ในเอกสารของชาวต่างประเทศ เช่น ลา ลูแบร์ ว่าเป็นเมืองสำคัญของปฐมกษัตริย์ใน “รามาชิบตี” ที่ย้ายลงมาสร้างเมืองเพชรบุรีแล้วต่อมาจึงสถาปนาพระนครศรีอยุธยา

จากข้อความในพงศาวดารและจากเอกสารของ ลา ลูแบร์ แสดงให้เห็นว่าเมือง นครไทยมีความสำคัญอยู่บนเส้นทางการติดต่อของกลุ่มชนระหว่างภูมิภาคดังที่ได้แสดงหลักฐานทางโบราณคดีมาแล้วว่า มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนจากอีสานตอนบนและลุ่มแม่น้ำโขงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองนครไทยแล้วค่อย ๆ กระจายลงมายังบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน ในเขตเมืองพิษณุโลกก่อน จากนั้นจึงค่อย ๆ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมกับบ้านเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วเคลื่อนย้ายลงไปผสมผสานเป็นประชากรส่วนหนึ่ง

เมืองนครไทยถือเป็นเมืองหนึ่งที่เกิดขึ้นบนเส้นทางการคมนาคมในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก เมืองนครไทยนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดมีเมืองสุโขทัยขึ้นในภายหลัง เพราะจากหลักฐานทางโบราณคดีและข้อความในศิลาจารึก ได้กล่าวถึงราชตระกูลแรกที่ครองเมืองสุโขทัยคือ ราชตระกูลศรีนาวนาถม เป็นตระกูลที่มีอำนาจครอบครองหัวเมืองต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่าน หนึ่งในหัวเมืองเหล่านั้นอาจมีเมืองนครไทยอยู่ด้วยก็ได้

2.3 ตระกูลศรีนาวนาถม ตระกูลที่มีอำนาจครอบครองหัวเมืองต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำน่านก่อนมีแคว้นสุโขทัย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำยมมีการติดต่อคมนาคมกับดินแดนในอีสานตอนบนมานานแล้วตั้งแต่สมัยติ๊กดำบรรพ์ และร่องรอยการคมนาคมติดต่อยังมีต่อเนื่องมาจนถึงสมัยก่อนก่อตั้งแคว้นสุโขทัย เรื่องความสัมพันธ์ของบ้านเมืองในลุ่มน้ำน่านกับบ้านเมืองในดินแดนภาคอีสานตอนบนมีปรากฏในจารึกหลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหงระบุถึงบ้านเมืองต่าง ๆ ทางด้านตะวันออกกว่ามี “สรลงสองแควลุมบาจากสคาเท้าฝั่งของถึงเวียงจันเวียงคำ”

หมายความว่า กลุ่มชนเมืองสรลงสองแคว (ในจารึกสมัยสุโขทัย เกือบทั้งหมดเขียนว่า “สรลงสองแคว” ไม่ใช่ “สระลงสองแคว”) มีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองที่อยู่ลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบน

ส่วนจารึกวัดศรีชุม กล่าวถึงความเป็นมาของบ้านเมืองแคว้นสุโขทัยก่อนสมัยราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์ที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า บริเวณลุ่มน้ำน่านมีเมืองสรลงสองแควเป็นบ้านเมืองสำคัญของกษัตริย์ในราชวงศ์ศรีนาวนาถม ดังมีข้อความในจารึกวัดศรีชุมบอกไว้ว่า “พระมหาเถรศรีศรัทธาราชอุหมุณีเกิดในนครสรลงสองแควปู่ชื่อพระยาศรีนาวนาถม”

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมเชื่อมโยงได้ว่า บรรดาพ่อขุนและเจ้านานในตระกูลศรีนาวนาถม เช่น พ่อขุนผาเมือง จะต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดทางใดทางหนึ่งกับตระกูลศรีโคตรบูรณในลุ่มแม่น้ำโขงภาคอีสานตอนบนที่มีเวียงจันท์เวียงคำเป็นเมืองสำคัญ

นอกจากนี้จารึกวัดศรีชุมยังระบุว่า “ลูกพ่อขุนศรีนาวนาถม ผู้หนึ่งชื่อพระยาผาเมืองเป็นขุนในเมืองราดเมืองลุม” ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า ตระกูลศรีนาวนาถมเป็นใหญ่ในบริเวณลุ่มน้ำน่าน เพราะลูกพ่อขุนศรีนาวนาถม (คือ พ่อขุนผาเมือง) ครองอยู่เมืองราด ส่วนหลานพ่อขุนศรีนาวนาถม (คือ พระมหาเถรศรีศรัทธาฯ) ก็เกิดที่เมืองสรลงสองแคว

เรื่องตำแหน่งที่ตั้งของเมืองคู่สองคู่ของตระกูลศรีนาวนาถม คือ “สรลงสองแคว” และ “เมืองราดเมืองลุม” ยังเป็นไม่ยุติว่าอยู่ที่ตำแหน่งใดแน่นอน ดังนี้

2.3.1 เมืองสรลวงสองแคว

ชื่อ “เมืองสรลวงสองแคว” มักปรากฏอยู่ในเอกสารและศิลาจารึกต่างๆ ที่ผ่านมามักตีความ “เมืองสรลวงสองแคว” เป็น 2 เมือง คือ “สระหลวง” ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าไม่ใช่ “พิจิตร” ตามที่เคยเข้าใจกันมา ส่วน “สองแคว” คือ “พิษณุโลก” แน่นนอน เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แต่อย่างไรก็ตาม

ดร. ประเสริฐ ฤทธานคร เสนอหลักฐานว่า “สระหลวง” ต้องอยู่เหนือ “สองแคว” ขึ้นไป ดังนั้น “สระหลวง” จึงมีได้อยู่ที่พิจิตร และจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าแท้ที่จริง “เมืองสรลวงสองแคว” เป็นเมืองเดียวกัน หรือ เป็น “เมืองแฝด” อยู่ที่พิษณุโลกนั่นเอง (ประเสริฐ ฤทธานคร, 2510: 24) ต่อมาจึงยกข้อความในจารึกวัดศรีชุมที่ว่า “พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีเกิดในนครสรลวงสองแคว” เป็นหลักฐานว่า “สระหลวงสองแคว” คือ เมืองเดียวกัน เพราะพระมหาเถรฯ ย่อมเกิดได้ในเมืองเพียงเมืองเดียวเท่านั้น

แต่อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม มีความเห็นว่าควรเป็น 2 เมือง โดยเชื่อว่า “สองแคว” คือ พิษณุโลกแน่นนอน แล้วเสนอหลักฐานด้านต่าง ๆ ว่า “สระหลวง” ควรอยู่บริเวณที่เรียกภายหลังว่า “เมืองทุ่งยั้ง” (ลุ่มน้ำน่านในจังหวัดอุตรดิตถ์) เพราะเอกสารโบราณสอดคล้องว่าเมื่อแรกแต่เดิมมีชื่อ “เมืองสรลวงสองแคว” ครั้นมีชื่อทุ่งยั้งขึ้นมาแล้ว ชื่อ “สรลวง” จะหายไป แต่ยังมีชื่อ “สองแคว”

ส่วน พิเศษ เจียรจันทร์พงษ์ เสนอว่า เกี่ยวกับชื่อ “สระหลวง” นั้น ต่างจับแยกออกมาจากคำในศิลาจารึกว่า “สรลวงสองแคว” ซึ่งอยู่ด้วยกันตลอดโดยมิได้เขียนว่า “สระหลวง” เลยและบริเวณทุ่งยั้งก็ไม่ใช่ “สระหลวง” แต่เป็น “เมืองราด” ที่พ่อขุนผาเมืองครองอยู่

อย่างไรก็ตามนักวิชาการทั้งหลายต่างเห็นพ้องกันว่า “สรลวงสองแคว” อยู่ในลุ่มน้ำน่าน ซึ่งเป็นบริเวณที่ตระกูลศรีนาวนำฤๅมมีอำนาจอยู่

2.3.2 เมืองราดเมืองลุม

นอกจากศิลาจารึกวัดศรีชุมจะระบุว่า “ลูกพ่อขุนศรีนาวนำถม ผู้หนึ่งชื่อพระยาผาเมืองเป็นขุนอยู่เมืองราดเมืองลุม” แล้วยังมีกล่าวถึงเมืองราดเมืองลุมใน จารึกเขาสุมณกฎ (หลักที่ 8) ของพระยาสิทธิไทยระบุว่า “เมืองราดเมืองสะคำเมืองลุมบาจาย” อยู่ในกลุ่มเดียวกันในทิศทางตะวันออกของเมืองสุโขทัยซึ่งสอดคล้องกับในจารึกพ่อขุนรามคำแหง รู้แต่เพียงว่าเมืองราดอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองสุโขทัย แต่ยังไม่เป็นข้อยุติว่าอยู่ที่ใด มีดังต่อไปนี้

ดร. ประเสริฐ ณ นคร เคยตั้งข้อสังเกตว่า “เมืองราดจะเป็นนครไทยได้หรือไม่” โดยพาดพิงถึงจดหมายเหตุของลาตูแบร์ที่กล่าวว่ปฐมกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาเคยอยู่ที่นครไทย (ประเสริฐ ณ นคร, 2510: 24)

อาจารย์ ศรีสักดิ์ วัลลิโถม มีความเห็นเช่นเดียวกันว่า “เมืองราด” คือ “เมืองนครไทย” ซึ่งเป็นเมืองที่พ่อขุนผาเมืองครองอยู่ โดยให้เหตุผลว่า เมืองนครไทยเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งบนเส้นทาง “ตะวันออก-ตะวันตก” ข้ามหุบเขาที่ผู้คนจากลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบนเข้ามาหยุดตั้งหลักแหล่ง ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายถ่ายเทลงไปยังบ้านเมืองบริเวณลุ่มน้ำ่านและที่อื่น ๆ เป็นเมืองสำคัญอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่ควบคุมเส้นทางคมนาคมและการค้าระหว่างภูมิภาคจากเขตแคว้นสุโขทัยไปยังแคว้นเวียงจันทน์เวียงคำในลุ่มแม่น้ำโขง ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดี ตำแหน่งที่ตั้งเมือง เรื่องราว และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏทั้งทางด้านจารึก ตำนาน และพงศาวดาร จึงเชื่อว่า เมืองนครไทยก็คือ “เมืองราด” ของพ่อขุนผาเมืองมาแต่เดิมนั่นเอง

แต่เรื่องเมืองราดนี้ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ นักวิชาการกองโบราณคดี กรมศิลปากร เคยเสนอไว้ใน นิตยสาร ศิลปากร ของกรมศิลปากร : ปีที่ 24 เล่มที่ 1 มีนาคม 2523 ว่า “เมืองราด” ของพ่อขุนผาเมืองควรอยู่บริเวณที่เรียกว่า “เมืองทุ่งยั้ง” ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอลับแล จังหวัด อุตรดิตถ์ โดยอ้างถึงบริเวณบ้านคลองโพว่าเป็นศูนย์กลางการคมนาคม พร้อมด้วยหลักฐานต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และโบราณวัตถุสถาน และมีร่องรอยอยู่ในเอกสารเก่าระบุว่า “เมืองทุ่งยั้ง” มีความสัมพันธ์กับแคว้นใหญ่ “กัมโพช” (ละโว้-ลพบุรีและเมืองพระนคร) สอดคล้องกับเรื่องราวและประวัติของพ่อขุนผาเมือง นอกจากนั้นเส้นทางคมนาคมบริเวณบ้านคลองโพยังเกี่ยวข้องกับเรื่องราวใน ตำนานสิงหนวัติ (บางฉบับ) ที่เชื่อมโยงได้กับวงศ์ตระกูลที่สถาปนากรุงศรีอยุธยา

ดังนั้นจึงยังไม่เป็นที่ยุติแน่นอนว่า "เมืองราดเมืองลุม" อยู่ที่ใดแต่เป็นที่ยอมรับกันแน่นอนว่า "เมืองราดเมืองลุม" อยู่บริเวณลุ่มน้ำน่านซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจของตระกูลศรีนาวนาถม โดยมี "สรดวงสองแคว" เป็นเมืองสำคัญอยู่ด้วย

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ตระกูลศรีนาวนาถม เป็นใหญ่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำน่าน นอกจากมีความสัมพันธ์ติดต่อกับดินแดนอีสานตอนบนคือ "แคว้นศรีโครตบุรณ" แล้วยังมีความสัมพันธ์ติดต่อกับ "แคว้นกัมโพช" หรือ "ละโว้" อีกด้วย ดังมีกล่าวถึง ในพงศาวดารเหนือ มีเรื่องบาธรรมราชสร้างเมืองทุ่งยั้งให้ชื่อว่า "กัมโพชนคร" อันเป็นเค้าเงื่อนให้เห็นว่ากลุ่มเมืองในลุ่มน้ำน่านอาจเกี่ยวข้องกับ "ละโว้" หรือ "ลพบุรี"

เมื่อประมวลเข้ากับเรื่องราวของพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด เป็น "ลูกเขย" กษัตริย์กัมพูชาและเหตุการณ์สมัยหลัง ๆ ที่เจ้านายในตระกูลศรีนาวนาถม ใกล้ชิดกับตระกูลละโว้-อโยธยา แต่ขัดแย้งกับตระกูลพระร่วงศรีอินทราทิตย์และตระกูลสุพรรณภูมิ ก็ยิ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่าตระกูลศรีนาวนาถม มีอำนาจเหนือลุ่มน้ำน่านโดยเกี่ยวดองเป็นเครือญาติกับกษัตริย์ในตระกูลละโว้ (ลพบุรี) หรืออโยธยามาแต่ดั้งเดิม

สรุปว่า ดินแดนที่เคยที่ปัจจุบัน คือ บริเวณจังหวัดอุตรดิตถ์ จังหวัดพิษณุโลกซึ่งตั้งอยู่ในลุ่มน้ำน่าน ในอดีตอาจเป็นที่ตั้งของเมืองเก่าไม่ว่าจะเป็น "สรดวงสองแคว" "เมืองราดเมืองลุม" "ทุ่งยั้ง" และ "นครไทย" ล้วนเป็นดินแดนในอิทธิพลของตระกูลศรีนาวนาถมทั้งสิ้น

ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 17 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 การคมนาคมและการค้าขยายตัวขึ้นมาก โดยทั่วทั้งภูมิภาค รวมทั้งบ้านเมืองบริเวณลุ่มน้ำน่าน ก็ขยายขยายเข้าสู่ลุ่มน้ำยมเพื่อสามารถติดต่อค้าขายกับดินแดนทางตะวันตกได้มากขึ้น และยังสามารติดต่อกับบ้านเมืองในทิศทางอื่น ๆ ได้อีก เช่น ขึ้นเหนือไปเมืองแพร่ จึงเกิดชุมชนการค้าหรือสถานีการค้าขึ้นบนลุ่มน้ำยม-น่าน แล้วค่อย ๆ พัฒนาจากชุมชนการค้า สร้างบ้านสร้างเมืองจนใหญ่โตเป็นแคว้นแคว้น จนกระทั่งประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ก็มีข้อความในศิลาจารึกวัดศรีชุมระบุไว้ชัดเจนว่า พ่อขุนศรีนาวนาถม "เป็นขุนเป็นพ่อ" ในนครสุโขทัยและนครศรีสัชนาลัยแห่งลุ่มน้ำยม รวมทั้งเป็นใหญ่ในนครสระหลวงและนครสองแควแห่งลุ่มน้ำน่าน

นี่คือขอบเขตทั้งหมดเมื่อแรกสถาปนาเป็น “แคว้นสุโขทัย” ในสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถุม ซึ่งมีศูนย์กลางหรือราชธานีอยู่ที่ “เมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย”

2.3.3 เมืองแม่ดงเมือง เมืองบนลุ่มแม่น้ำปิง

เป็นเมืองที่เชื่อมต่อเส้นทางคมนาคม 2 เส้นทางตามที่กล่าวมาแล้ว คือ เส้นทางตามลำน้ำปิง เหนือ-ใต้ และเส้นทางข้ามหุบเขาแนวตะวันออก-ตะวันตก ในยุคแรก ๆ เส้นทาง 2 เส้นนี้ยังมิได้เชื่อมต่อกัน ยังไม่มีเส้นทางจากลุ่มน้ำปิง ตัดเข้าสู่ลำน้ำยม เพื่อไปยังลุ่มน้ำน่าน ดังนั้นบริเวณลุ่มน้ำยมในยุคแรก ๆ จึงปลอดภัยจากการเดินทางคมนาคมผ่านไปผ่านมา แต่มีเมืองดงแม่นางเมืองจึงทำให้ เส้นทางตามลำน้ำปิง เหนือ-ใต้ และเส้นทางข้ามหุบเขาแนวตะวันออก-ตะวันตก เชื่อมต่อกันในแนวขวาง โดยมีเรื่องราวดังต่อไปนี้

เมื่อเข้าสู่สมัยทวารวดีที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าขึ้นมาระดับหนึ่ง จึงเริ่มมีการเดินทางข้ามภูมิภาคจากลุ่มน้ำปิงผ่านลุ่มน้ำยมไปลุ่มน้ำน่าน เพื่อข้ามหุบเขาไปสู่ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบน โดยยังไม่ตั้งถิ่นฐานถาวรขึ้นที่ใดที่หนึ่ง

การขยายตัวของบ้านเมืองและแคว้นตามเส้นทางดังกล่าว เห็นได้จากการมีเมืองสมัยทวารวดีที่สำคัญอยู่บนลำน้ำปิง แล้วเรียกชื่อกันภายหลังว่า “เมืองดงแม่นางเมือง” ในเขตอำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ จัดอยู่ปลายสมัยทวารวดีที่มีอายุต่อเนื่องถึงสมัยลพบุรี แล้วสืบมาอีกกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังได้พบศิลาจารึกมีกล่าวถึงชื่อกษัตริย์ว่า “ศรีธรรมมาโตกราช” และระบุศักราชว่า พ.ศ. 1710 อันเป็นช่วงเวลาก่อนมีแคว้นสุโขทัยอย่างแท้จริง ประมาณ 30-40 ปีเท่านั้นเอง

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม สันนิษฐานว่า เมืองดงแม่นางเมือง นี้อาจเป็นเมืองสำคัญที่เอกสารจีนเรียก “เจินลีฟู” ที่มีการติดต่อค้าขายและส่งทูตไปเมืองจีนหลายครั้งหลายหนมาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 1743 โดยอ้างหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในเมืองนี้มีทั้งที่เป็นสิ่งของมาจากจีน เช่น ภาชนะแบบต่าง ๆ รวมทั้งลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับภาคอีสาน แถบลุ่มน้ำมูล-ชี เช่น ลักษณะคูน้ำคันดินและแท่งหิน หรือแผ่นหินปกรอบ ๆ ศาสนสถานคล้ายเสมาคันในภาคอีสาน เป็นต้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าเมืองดงแม่นางเมืองนี้มีการคมนาคมติดต่อค้าขายทั้งภายนอกและภายใน

เส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองคงแม่นางเมือง กับเมืองอื่น ๆ โดยรอบ กลายเป็นเส้นทางที่นำไปสู่การคมนาคมระหว่างลุ่มน้ำ ปิง-ยม-น่าน ตลอดแนวลุ่มแม่น้ำทั้งสาม ไปตามทิศทางตะวันออก-ตะวันตก

เส้นทางคมนาคมของ เมืองคงแม่นางเมืองกับดินแดนอื่น ๆ มี ดังนี้

- ก. เส้นทางคมนาคมภายในใช้ลำน้ำปิงเป็นแกนกลางขึ้นล่องในแนวเหนือ-ใต้
- ข. เส้นทางคมนาคมค้าขายทางใต้ ใช้ล่องลำน้ำป่าสักลงทางใต้ ผ่าน นครสวรรค์เข้าสู่ลำน้ำเจ้าพระยา ผ่านบ้านเมืองต่าง ๆ ไปออกทะเลที่อ่าวไทย
- ค. เส้นทางคมนาคมไปอีสานตอนล่าง ผ่านไปทางเมืองศรีเทพในลุ่มน้ำป่าสัก จังหวัดเพชรบูรณ์
- ง. เส้นทางคมนาคมไปอีสานตอนบน ใช้ล่องลำน้ำปิงขึ้นไปแล้วขึ้นบก ที่ บริเวณเมืองนครชุม จังหวัดกำแพงเพชร ตัดเข้าสู่ลุ่มน้ำยมเพื่อเข้าสู่ลุ่มน้ำน่าน แล้วเข้าสู่เส้นทางข้ามหุบเขาเพื่อไปยังบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงในภาคอีสานตอนบน
- จ. เส้นทางคมนาคมไปทางตะวันตก ต่อเนื่องจากเส้นทางตะวันออก-ตะวันตก ผ่านไปมาข้ามลุ่มน้ำปิง-ยม-น่าน ไปถึงอ่าวเมาะตะมะในดินแดนมอญ-พม่า โดยข้ามลุ่มน้ำปิง ไปทางตะวันตก เข้าสู่เมืองฉอดที่อยู่่านเทือกเขาถนนธงชัย-ตะนาวศรีบริเวณลุ่มน้ำเมย ใน เขตอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก เส้นทางนี้มีมาก่อนมีแคว้นสุโขทัยตั้งมี ปรากฏในร่องรอยอยู่ใน ศิลาจารึกวัดศรีชุมว่าอาณาเขตของพ่อขุนศรีนาวนำถุม ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ไปถึงเมือง ฉอด ส่วนศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงระบุว่าขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดยกกองทัพมาตีเมืองตาก และศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงสมัยพระยาสิทธิไทยกล่าวถึงการนิมนต์พระมหาสวามีสังฆราช จาก เมืองนครพันในดินแดนมอญ-พม่า เข้ามาทางเมืองฉอด ผ่านเมืองเชียงทอง ถึงเมืองบางจันทร์ บางพาน แล้วเข้าเมืองสุโขทัย

หากพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองใหญ่ ๆ ต่าง ๆ ที่มีการพัฒนาการเต็มที่แล้ว จะเห็นว่าเมืองขนาดใหญ่ที่จัดเป็นศูนย์กลางการคมนาคม จะเรียงลำดับอยู่ในแนวนอนตามทิศ ทาง "ตะวันออก-ตะวันตก" จากลุ่มน้ำหนึ่งไปอีกลุ่มน้ำหนึ่งบนระดับเส้นแวงใกล้เคียงกัน เป็น เส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างบ้านเมืองในลุ่มน้ำ ปิง-ยม-น่าน ได้แก่

เมืองตากที่ลุ่มน้ำปิง-เมืองศรีสัชชนาลัยที่ลุ่มน้ำยม-เมืองทุ่งยั้งที่ลุ่มน้ำน่าน
เมืองสุโขทัยที่ลุ่มน้ำยม-เมืองพิษณุโลกที่ลุ่มน้ำน่าน

เมืองกำแพงเพชรที่ลุ่มน้ำปิง-เมืองพิจิตรที่ลุ่มน้ำน่าน

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม สำนวณพบว่าระหว่างเมืองใหญ่ ตามแนวนอนที่อยู่ในระดับเดียวกัน แต่อยู่ต่างลุ่มน้ำกันเหล่านี้มักพบร่องรอยของชุมชนเล็ก ๆ กระจายอยู่เป็นระยะ ๆ ไป เช่น ระหว่างเมืองกำแพงเพชรทางตะวันตกกับเมืองพิจิตรทางตะวันออก เป็นต้น

2.4 การพัฒนาการของชุมชนบนที่ราบลุ่มแม่น้ำยม สู่การก่อตั้งเป็นแคว้นสุโขทัย

ชุมชนบนที่ราบลุ่มแม่น้ำยมที่ครั้งหนึ่งเป็นเพียงแต่ชุมชนทางผ่าน มีการพัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นสถานีการค้า และสามารถพัฒนาการต่อไป จนก่อตั้งเป็นแคว้นสุโขทัยขึ้นอาจแบ่งการพัฒนาการได้เป็น 2 ช่วงดังนี้

ก. เมืองศูนย์กลางอยู่ที่วัดพระพายหลวง

ข. เมืองศูนย์กลางอยู่ที่ ตำบลเมืองเก่า อำเภอสุโขทัย ในปัจจุบัน

แคว้นสุโขทัยนั้น มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำ 3 สาย ได้แก่ ลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำยม และลุ่มน้ำน่าน เรียงลำดับจากตะวันออกไปทิศตะวันตก มีเมืองศูนย์กลางเป็นเมืองคู่ คือ สุโขทัย และศรีสัชชนาลัย ซึ่งตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำยม ที่มีต้นธารมาจากบริเวณเทือกเขาสูง 2 แนว ของดินแดนโยนกในล้านนา ลำน้ำ 2 แนวที่เกิดเป็นลุ่มน้ำยม ได้แก่ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 77-78)

ก. แนวพระยา-ลำปาง อยู่ในเขตจังหวัดพะเยาและจังหวัดลำปาง เกิดเป็นลำน้ำยาวไหลผ่านอำเภองาว จังหวัดลำปาง ลงทางตะวันออกเฉียงใต้ไปบรรจบลุ่มน้ำยมในเขตอำเภอสอง จังหวัดแพร่

ข. แนวพะเยา-น่าน อยู่ในเขตจังหวัดพะเยาและจังหวัดน่าน เกิดเป็นลำน้ำยม ไหลผ่านที่ราบในเขตอำเภอปงลงไปยังอำเภอเชียงม่วน ผ่านชอกเขาไปบรรจบลำน้ำงาวที่สบงาวในเขตอำเภอสอง จังหวัดแพร่ ลำน้ำยมไหลผ่านที่ราบลุ่มในเขตอำเภอสองไปยังที่ราบลุ่มของอำเภอเมือง อำเภอสูงเม่น อำเภอเด่นชัย แล้วผ่านชอกเขาในอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ ลงสู่ที่ราบลุ่มในเขตอำเภอศรีชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ต่อจากนั้นก็ไหลลงทางทิศใต้ผ่านไปในเขตอำเภอสุวรรณคโลก เข้าสู่อำเภอเมืองแล้ววกไปอำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย ผ่านท้องที่จังหวัดพิษณุโลก ผ่านท้องที่จังหวัดพิจิตร ไปบรรจบลำน้ำน่านที่จังหวัดนครสวรรค์ แล้วรวมกับลำน้ำปิงที่ปากน้ำโพ กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาออกอ่าวไทย

บริเวณเมืองสุโขทัย เมืองสุโขทัยอยู่ห่างจากลำน้ำยมไปทางทิศตะวันตกประมาณ 12 กิโลเมตร โดยมีลำน้ำแม่ลำพันเป็นลำน้ำสาขาไหลผ่านเมืองลงลำน้ำยมทางทิศตะวันออก เหตุที่เมืองสุโขทัยอยู่ห่างจากลำน้ำยม ก็เพราะบริเวณที่ราบริมฝั่งช่วงนี้เป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำหลากท่วมสูงในฤดูน้ำหลาก ดังที่มีกล่าวถึงในจารึกพ่อขุนรามคำแหงเรียกว่าเป็น “ทะเลหลวง” การสร้างบ้านแปลงเมืองจึงต้องหนีให้พ้นเขตน้ำท่วม บริเวณที่ตั้งเมืองเป็นเนินสูงยื่นมาจากเชิงเขาทางทิศตะวันตก และทางทิศใต้ แต่ทางด้านเหนือและด้านตะวันออกของเมืองเป็นที่ราบลุ่มใช้เพาะปลูกได้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 79)

พบร่องรอยพัฒนาการและการขยายตัวของเมือง จากการสำรวจผังเมืองสุโขทัย พบว่ามีเนินดินที่เหลี่ยมหลายแห่งรวมอยู่ในกลุ่มเดียวกันจนเป็นย่านกว้างใหญ่แผ่เป็นรัศมี 5-6 กิโลเมตร ทั้งที่เป็นตัวเมือง สระน้ำหรือตระพัง และศาสนสถานเนื่องมาจากความซับซ้อนของเมืองที่มีอายุสืบทอดมายาวนาน จึงมีการสร้างสิ่งก่อสร้างซ้อนทับกัน หลายครั้งหลายหนไปทั่วเมือง

มีร่องรอยการก่อสร้างและขยายเมืองอย่างน้อย 2 ระยะ คือ

ระยะแรก เป็นสมัยที่มีศูนย์กลางอยู่บริเวณวัดพระพายหลวง

ระยะที่สอง เป็นสมัยที่มีศูนย์กลางอยู่บริเวณวัดมหาธาตุ มีกำแพงเมืองแบบ “ตรีบูร” ล้อมรอบ สมัยหลัง ๆ มีชุมชนเติบโตขยายตัวลงไปทางทิศใต้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539:

2.4.1 ความเป็นมาและลักษณะของเมืองสุโขทัยสมัยแรก ก่อนการสถาปนาขึ้นเป็นแคว้นสุโขทัย ตั้งอยู่ที่บริเวณวัดพระพายหลวง มีการจัดวางผังเมืองอย่างดี (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 81-83)

เมืองสุโขทัยสมัยเริ่มแรกสุด ก่อนที่จะสถาปนาขึ้นเป็นศูนย์กลางหรือเป็นราชธานีของแคว้นสุโขทัย เมืองนี้ยังเป็นเพียง “เมืองสถานีการค้า” ที่กลุ่มกัมพูชาแคว้นละโว้ (ลพบุรี) ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าขายภายนอกกับจีนเป็นฝ่ายสนับสนุนเกื้อกูล ให้เกิดมีขึ้นมาบนเส้นทางคมนาคมและการค้าภายใน

2.4.1.1 ผังเมือง บริเวณเมืองสุโขทัยเริ่มแรกนี้เป็นเนินดินรูปสี่เหลี่ยมที่มีคูน้ำกว้างประมาณ 20 เมตร ยาวประมาณด้านละ 600 เมตร ล้อมรอบทั้งสี่ด้าน กลางเนินดินมีศาสนสถานรูป “ปราสาท” (หรือปราสาทสามองค์หรือบางทีก็เรียกปราสาทสามยอด) ตั้งเป็นประธานโดดเด่นเพียงกลุ่มเดียว ยังไม่มีสิ่งก่อสร้างอาคารศาสนสถานซับซ้อนดังที่เห็นและเป็นอยู่ทุกวันนี้

2.4.1.2 รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของปราสาท ได้รับอิทธิพลศิลปะเขมรแบบบายนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งเมืองพระนครในกัมพูชาแต่เป็นสถาปัตยกรรมท้องถิ่น จึงก่อสร้างด้วยฝีมือช่างท้องถิ่นผู้เป็นไพร่ฟ้าข้าไทยหรือเป็นชาวสุโขทัยสมัยนั้น เพราะลักษณะปลีกย่อยแตกต่างจากแบบแผนของสถาปัตยกรรมเขมร เช่น ไม่พบทับหลังอันเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมเขมร และลวดลายปูนปั้นที่ประดับรอบ ๆ ปราสาทบริเวณหน้าบันและซุ้มประตูไม่ใช่แบบแผนเขมร โดยเฉพาะลวดลายปูนปั้นที่หน้าบันปราสาทด้านตะวันตก ทำเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งตรงเบื้องล่างมีกษัตริย์และพราหมณ์หมอบเฝ้านั้น เป็นแบบแผนเดียวกันกับลวดลายปูนปั้นประดับหน้าบันพระปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองละโว้ จังหวัดลพบุรี แสดงว่ามีการลอกเลียนหรือถ่ายแบบซึ่งกันและกัน

ปราสาทที่วัดพระพายหลวง สุโขทัย และพระปราสาทที่วัดมหาธาตุ ลพบุรี ต่างเป็นสิ่งก่อสร้างหรือศาสนสถานสำคัญของเมือง ที่กษัตริย์หรือเจ้านายผู้เป็นใหญ่สมัยนั้นให้สร้างขึ้น ดังนั้น กษัตริย์หรือเจ้านายผู้เป็นใหญ่ของเมืองสุโขทัยในครั้งนั้น จะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทางใดทางหนึ่งกับกษัตริย์หรือเจ้านายฝ่ายแคว้นละโว้ (ลพบุรี) นอกจากนั้น ยังอาจจะเกี่ยวข้องกับกรุงกัมพูชาด้วย เพราะศาสนสถานที่วัดพระพายหลวงนี้ เป็นศาสนสถานเนื่อง

ในพุทธศาสนาแบบมหายานที่ฝ่ายกรุงกัมพูชานิยมสร้างในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วแพร่หลายออกไปยังบ้านเมืองแคว้นแคว้นเพื่อนบ้านใกล้เคียงฝ่ายเมืองละโว้ (ลพบุรี) และเมืองสุโขทัยต่างเลื่อมใสในพุทธศาสนาแบบมหายานจากกรุงกัมพูชา จึงนิยมและยอมรับศิลปะสถาปัตยกรรมแบบนี้เข้ามา เพราะฉะนั้นปราสาทที่วัดพระพายหลวงจึงเป็นวัดในพุทธศาสนา มาแต่ดั้งเดิมเริ่มแรกแต่เป็นวัดพุทธฝ่ายมหายานแบบเขมรที่ผ่านมาจากแคว้นละโว้ (ลพบุรี)

แนวคิดที่จะสร้างศาสนสถานหรือปราสาทขึ้นกลางเมือง เป็นแบบอย่างเขมรมีปรากฏให้เห็นในภาคอีสานเช่นกัน อายุสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา เช่น ที่เมืองพิมายที่ปราสาทหินพิมาย เป็นต้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 84)

2.4.1.3 ภายในตัวเมือง นอกจากจะมีปราสาทเป็นศูนย์กลางแล้ว บริเวณโดยรอบ ๆ ปราสาทยังเป็นกุฎิสงฆ์ เป็นคัมภีร์เจ้าเมืองหรือเจ้านาย เป็นเรือของบรรดาขุนนาง และข้าราชการสำคัญ และเป็นโรงเรียนของไพร่พลผู้รักษาเมือง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 84)

2.4.1.4 เหตุของการสร้างเมือง เกิดขึ้นเพราะแคว้นละโว้ (ลพบุรี) ต้องการขยายอาณาเขตของแคว้นอันเนื่องมาจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจการเมือง จึงสร้างเมืองขึ้นโดยยกเอาการสร้างศาสนสถานทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในขณะนั้นเป็นแกนนำ เหมือนเป็นหลักบ้านหลักเมืองเครื่องยึดเหนี่ยวให้ประชาชนไพร่บ้านพลเมืองอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยกำหนดที่ดินอันเป็นที่ว่างเปล่าให้เป็นบริเวณเมืองที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 84)

2.4.1.5 คูเมืองโดยรอบ เมืองสุโขทัยตั้งอยู่ห่างจากลำน้ำยม แต่มีลำน้ำแม่ลำพันเล็ก ๆ ไหลผ่าน น้ำใช้จึงไม่เพียงพอโดยเฉพาะในยามฤดูแล้ง จึงจะเป็นต้องหาช่องทางกักน้ำไว้ใช้ในยามขาดแคลนด้วยวิธีการขุดคูรอบเมือง เป็นคูขนาดใหญ่ ปัจจุบันเรียกว่า "ห้วยแม่โจน" มีขนาดกว้างใหญ่ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเพื่อการเก็บกักน้ำให้ได้ปริมาณมาก

แนวคันดินเพื่อการเก็บกักน้ำนี้ อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม สืบค้นโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศและเดินตรวจผิวดิน พบร่องรอยที่แสดงระบบและโครงสร้างการกักเก็บน้ำและระบายน้ำที่สัมพันธ์กับคูน้ำวัดพระพายหลวงที่เป็นคูเมืองสุโขทัยสมัยแรก

ตรงมุมคูเมืองด้านเหนือที่ต่อกับด้านตะวันตกมีแนวคันดินที่เหลือสูงราว 1-2 เมตรพุ่งตรงไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นระยะทางมากกว่า 2 กิโลเมตร โดยมีร่องรอยของร่องน้ำขนานแนวคันดินด้านใต้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อฤดูฝน น้ำจะไหลหลากลงมาจากเทือกเขาและที่สูงด้านตะวันตกและด้านตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมือง ถ้าหากไม่มีแนวคันดินนี้ขวางกั้นอยู่ น้ำก็จะหลากไหลสู่ที่ราบลุ่มทางด้านเหนือตัวเมืองแล้วลงสำน้ำแม่ลำพันไปสำน้ำยมทั้งหมด แต่เมื่อมีคันดินแล้ว แนวคันดินจะทำหน้าที่สกัดและเบี่ยงเบนน้ำไปตามร่องน้ำเข้าสู่คูน้ำหรือคูเมืองที่วัดพระพายหลวงตรงมุมที่คันดินพุ่งมาบรรจบ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 85-86)

นอกจากนี้ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ยังพบร่องน้ำขนาดใหญ่ที่ทำด้วยดินเผาแบบแกร่งฝังผ่านคันดินเพื่อร่อนน้ำลงสู่คูเมือง และหากน้ำล้นคูเมืองโดยรอบวัดพระพายหลวงที่เรียกว่า "ห้วยแม่โจน" ก็จะมีทางระบายออกสู่ที่ราบลุ่มทางภาคตะวันออก

2.4.1.7 นอกเมืองทางด้านตะวันออกมีนาหลวงปลูกข้าวเจ้า เป็น "นาหลวง" ก็คือนาของหลวงหรือของเจ้านายที่เป็นเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ เป็นพื้นที่ปลูกข้าวของรัฐ และอยู่ในความควบคุมดูแลของรัฐ เพื่อสะสมเสบียงไว้กินในยามแห้งแล้งที่ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลหรือในยามมีศึกสงคราม แต่ในยามปกติก็ปลูกข้าวพันธุ์ดี ๆ ให้หลวง ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่ต้องกำหนดไว้พิเศษให้มีผู้ดูแลระบบท่น้ำและระบายน้ำเพื่อให้พืชพันธุ์ธัญญาหารที่ปลูกในนาหลวงนี้มีผลผลิตดีเลิศ

โดยนาหลวงนี้ จะใช้ปลูกข้าวเจ้าที่เป็นพันธุ์ข้าวจากต่างประเทศสำหรับพิธีกรรมทางศาสนาและการเมือง รวมทั้งเป็นอาหารของชนชั้นสูง เพราะไพร่บ้านพลเมืองปลูกและกินข้าวพื้นเมืองคือข้าวเหนียวมาแต่ดั้งเดิม

นาหลวง มีอยู่ประจำทุกแคว้นแคว้น พบในเมืองโบราณสมัยก่อนเมืองสุโขทัยหลาย ๆ แห่ง ทั้งในเขตภาคกลางในเขตภาคอีสาน บางแห่งจัดเขตนาหลวงอยู่ในกำแพงเมือง แต่บางแห่งอยู่นอกเมือง แต่ไม่ไกลเกินไป (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2530: 70)

สุจิตต์ วงษ์เทศ สันนิษฐานว่า นาหลวงนี้ควรจะอยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง (เฉพาะสมัยแรกที่วัดพระพายหลวง) ส่วนบริเวณที่คันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด

1,200 x 800 เมตร ส่วนนี้ติดกับคลองแม่ลำพันที่ไหลลงสู่ทางทิศใต้ พบว่ามีร่องน้ำสำหรับรับน้ำและระบายน้ำผ่านบริเวณนี้ บริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่ม แนวคันดินด้านหนึ่งมีเนินศาสนสถานประจำนาหลวง และมีสระน้ำที่ปัจจุบันเรียกว่า "ตระพังช้างเผือก" คาดว่าเป็นแหล่งที่พักอาศัยและเพาะปลูกที่มีมาพร้อม ๆ กับเมืองสมัยแรก นอกจากนี้บริเวณนาหลวงยังสามารถชักน้ำจาก "ห้วยแม่โจน" เข้ามาใช้และสามารถระบายน้ำลงสู่คลองแม่ลำพัน หากมีน้ำมากเกินไป (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 82)

บริเวณนี้เคยสันนิษฐานกันว่าเป็นบารายแต่ ศรีศักร วัลลิโภดม ชี้แจงว่า "บริเวณนี้ไม่เหมือนสระบารายอย่างที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และในประเทศกัมพูชา ประการแรกแนวคันดินที่เรียกว่าเป็นขอบสระหรืออ่างเก็บน้ำนั้นไม่ติดต่อกัน ประการที่สองบริเวณนี้เป็นที่ลุ่มและมีที่ดอนสลับกัน ไม่มีลักษณะการขุดและปรับให้เป็นพื้นของอ่างเก็บน้ำแต่อย่างใด แถมยังมีสระหรือตระพังช้างเผือกและซากศาสนสถาน รวมอยู่ภายในอีกด้วย" (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 88)

2.4.2 เมืองสุโขทัยสมัยที่ 2 ศูนย์กลางอยู่ที่นครสุโขทัย และนครศรีสัชชนาลัย

2.4.2.1 *ผังเมือง* เมืองสุโขทัยใหม่หรือ เมืองสมัยที่สองมีขนาดใหญ่กว่าเดิมหลายเท่า มีคูน้ำและกำแพงดินล้อมรอบถึง 3 ชั้น อันเป็นสิ่งที่จารึกพ่อขุนรามคำแหง เรียกว่า "ตรีบูร" ดังมีข้อความว่า "รอบเมืองสุโขทัยนี้ตรีบูรได้สามพันสี่ร้อยวา"

เมืองสุโขทัยใหม่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดประมาณ 1,800x1,400 เมตร นับเป็นเมืองสำคัญของแคว้นที่มี "พ่อขุน" เป็นกษัตริย์ปกครอง และมีชื่อคู่กับเมืองศรีสัชชนาลัย ดังข้อความในจารึกวัดศรีชุมว่า "พระยาศรีนาวนาถมเป็นขุนเป็นพ่อ.....เสวยราชย์ในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อนครสุโขทัย อันหนึ่งชื่อนครศรีเสชนาไล" ซึ่งเมืองสุโขทัยสมัยที่ 2 นี้อยู่ถัดจากเมืองสุโขทัยสมัยแรกที่วัดพระพายหลวงลงมาทางใต้ โอบล้อมเอาโบราณสถานที่สร้างไว้ในสมัยแรกคือ ศาลาตามาแดงและวัดศรีสวย

หากพิจารณาในจารึกวัดศรีชุม เรียกศูนย์กลางของแคว้นสุโขทัยว่า "นครสุโขทัยศรีสัชชนาลัย" แต่เรียกเมืองอื่น ๆ ว่า "เมือง" เช่น เมืองราด เมืองลุม คำว่า "นคร" จึงเป็นการเน้นให้เห็นค่าความสำคัญของเมืองหลวง

2.4.2.2 การวางผังเมืองสุโขทัย อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม พบว่า เมืองสุโขทัยนี้แตกต่างจากเมืองโบราณอื่น ๆ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือมีการวางผังเมือง มีการวางแผนกำหนดบริเวณที่เป็นวัดสำคัญ บริเวณที่เป็นเขตที่อยู่อาศัย และบริเวณสำหรับกักเก็บน้ำ หรือตระพังเพื่อใช้อุปโภคและบริโภค (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2530)

แบบแผนที่มีอิทธิพลต่อช่างชาวสุโขทัยในการวางผังเมืองและกำหนดตำแหน่งสถานที่สำคัญของเมืองสุโขทัยก็คือ คติการสร้างเมืองแบบเขมรที่เคยมีมาก่อน และคติทางพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาทที่รับมาจากลังกา โดยนำมาปรับปรุงให้เข้ากับสภาพแวดล้อม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่และความต้องการของแคว้นสุโขทัย

ผังเมืองแบบเขมรคือการสร้างเมืองให้มีรูปแบบสม่ำเสมอที่หมายถึงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า และกำหนดให้ศูนย์กลางเมืองเป็นตำแหน่งศาสนสถานสำคัญประจำเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของโลกและจักรวาล ช่างชาวสุโขทัยจึงประยุกต์ผังเมืองแบบเขมรให้เข้ากันได้กับคติพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาทที่รับมาจากลังกา โดยการสร้างวัดมหาธาตุให้มีพระสถูป "ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุ" ไว้เป็นวัดสำคัญกลางใจเมืองหรือให้เป็นหลักของบ้านเมือง

ดังนั้น วัดมหาธาตุและพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุที่สร้างขึ้นกลางใจเมืองจึงมีความสำคัญเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุเช่นเดียวกันกับศาสนสถานของเขมรด้วย

ผังเมืองสุโขทัยสมัยที่ 2 นี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่อยู่ในกำแพงเมือง และส่วนที่อยู่นอกกำแพงเมือง

ก. ในกำแพงเมือง แบ่งเป็น 2 บริเวณคือบริเวณกลางใจเมืองและบริเวณรอบ ๆ

ภายในกำแพงเมือง จะเน้นความสำคัญบริเวณกลางเมืองให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์และเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น จึงมีวัดและศาสนสถานสำคัญที่พระเจ้าแผ่นดินเมืองสุโขทัยโปรดให้สร้างขึ้น เพื่อให้เป็นศูนย์กลางความเจริญ

และเป็นเขตทำพิธีกรรมที่สำคัญของรัฐ พร้อมกันนั้นก็ให้ชุดตระพังเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้อุปโภค บริโภคด้วย

กลางใจเมือง เป็นวัด เทวาลัย และสถานที่ราชการที่มีความสำคัญรอง ๆ ลงไป นอกจากนี้ก็เป็นย่านที่อยู่อาศัยของบุคคลสำคัญ

ข. *นอกกำแพงเมือง* แบ่งกว้าง ๆ เป็น 2 เขต คือ เขตไร่นาและเขตป่าเขา

เขตไร่นา อยู่ทางด้านทิศเหนือและด้านทิศตะวันออก เป็นเขตที่ราบลุ่มทำนาได้ผลจึงมีกลุ่มชนตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่น

เขตป่าเขา อยู่ทางด้านทิศใต้และด้านทิศตะวันตก เป็นเขตที่สูงเชิงเขาไม่เหมาะแก่การทำนา มีวัดป่าและสำนักสงฆ์อยู่มากทางด้านทิศตะวันตก (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 92)

2.4.2.3 *การขุดตระพังและการขุดคูน้ำในเมืองสุโขทัย* หากพิจารณาคูผังเมืองของแคว้นสุโขทัยแล้วจะเห็นว่ามีการขุดตระพังและคูน้ำอยู่มากมาย แทบทุกวัดในเมืองสุโขทัยจะมีคูน้ำล้อมรอบ หรือมีฉนวนนั้นก็สร้างวัดอยู่กลางตระพัง บรรดาวัดสำคัญ ๆ กลางเมืองที่อยู่ถัดวัดมหาธาตุออกไป ส่วนมากจะสร้างอยู่กลางตระพังหรือสระน้ำขนาดใหญ่ ๆ ดังข้อความในจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า "กลางเมืองสุโขทัยนี้มีน้ำตระพังไพยสีโสภินดี...ดั่งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 99)

การขุดคูน้ำและตระพังเหล่านี้ เหตุผลประการแรกควรจะเนื่องมาจากแคว้นสุโขทัยอยู่ห่างไกลแหล่งน้ำจึงต้องมีการกำหนดวางแผนผังของเมืองและวัดที่จะสร้างแหล่งน้ำ และนำน้ำมาใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคเป็นหลัก คูน้ำและตระพังเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการชลประทานอย่างมีระบบของแคว้นสุโขทัย (ควรตรวจสอบคูว่ามีอยู่ชยา และเมืองต่าง ๆ ในแคว้นสุโขทัยมีการขุดคูน้ำและตระพังเช่นนี้หรือไม่)

ส่วนเหตุผลประการที่สอง สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นไปตามคติการสร้างวัดของขอมหรือคติการสร้างวัดของพุทธศาสนาเถรวาท อุทิศสิมาน่าจะเป็นเรื่องรองลงมา อีกเหตุผลเหตุผลประการที่สามของการสร้างตระพังและคูน้ำคือ เพื่อเป็นสุนทรียภาพเป็นที่น่าสังเกตว่า คูน้ำและ

ตระพังมักจะอยู่บริเวณทางเข้าวัดเสมอ หรือไม่ก็อยู่หน้าบริเวณที่มีระยะให้มองเห็นเงาสะท้อนของวัดได้ ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นแทบทุกวัด ซึ่งไม่มีให้เห็นที่เมืองอื่น ๆ จะมีการจัดวางผังให้เกิดสุนทรียภาพหรือบรรยากาศที่รื่นรมย์โดยใช้คูน้ำและตระพังดังเช่นที่เมืองสุโขทัย คูน้ำและตระพังของสุโขทัยสร้างบรรยากาศของความเป็นเมืองสุโขทัย

นอกจากนั้น การสร้างวัดไว้กลางตระพังยังหมายถึงการยกย่องตระพังให้เป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ มีผลให้เกิดความสะอาด เพราะไพรบ้านพลเมืองจะได้ไม่ลงไปอาบตำตุ๋นตำวายหรือจูงสัตว์ไปกินน้ำในตระพังให้เกิดความสกปรก

อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม คิดว่าคติการสร้างวัดกลางสระน้ำขนาดใหญ่นี้ไม่ค่อยพบในที่อื่นจึงน่าจะเป็นความคิดที่มาจากเขมร เพราะที่เมืองพระนครมีสระน้ำพันซึ่งมีปราสาทและมีนาคโอบล้อมสร้างอยู่กลางสระน้ำ

การสร้างศาสนสถานหรือปราสาททั้งหลายของเขมรมักขุดคูน้ำล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม หรือมีฉนวนก็ขุดสระน้ำประจำศาสนสถานนั้น ๆ

2.4.2.4 ลักษณะเด่นของผังเมืองสุโขทัย ผังเมืองสุโขทัยมีลักษณะเด่นที่แตกต่างไปจากผังเมืองของแคว้นอื่น ๆ คือเมืองผังเมืองสุโขทัยมีการจัดวางผังเมืองอย่างมีระบบระเบียบ และมีความชำนาญในการจัดระบบการชลประทานเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค มีความรู้และเทคโนโลยีในการจัดวางตำแหน่ง เหมือง ฝ่าย คู คันดิน ตระพัง ต่าง ๆ ให้มีความสัมพันธ์กันเพื่อการเก็บน้ำใช้อุปโภคบริโภค ชักน้ำเข้า ระบายน้ำออก เหตุที่ระบบน้ำก้าวหน้าและใหญ่โตมากกว่าที่อื่น ๆ ก็เพราะเมืองสุโขทัยตั้งอยู่บริเวณที่สูงเชิงเขาห่างจากลำน้ำยมประมาณ 12 กิโลเมตร จึงอาศัยน้ำจากลำน้ำยมไม่ได้ ฤดูฝนมีน้ำป่าไหลหลากลงมาจากเขาเขามากเกินต้องการและมักรุนแรงจนทำลายเหย้าเรือนเรือนเรือนไร่นา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 131)

นอกจากนี้เมืองสุโขทัยเป็นเมืองแล้ง เมื่อถึงหน้าร้อนภูมิอากาศจะแล้งมาก และแหล่งน้ำใต้ดินอยู่ลึกมาก ยากแก่การขุดน้ำจากแหล่งน้ำใต้ดินนำมาใช้(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2530: 45)

ดังนั้น การจัดการระบบชลประทานที่ดีเท่านั้นจึงจะสามารถเก็บกักน้ำในฤดูฝนที่มีน้ำป่าไหลป่าลงมาจากเทือกเขาทางทิศตะวันตก นำมาใช้ได้ตลอดปี ด้วยเหตุนี้ ชาวเมืองสุโขทัยสมัยโบราณจึงสร้างสรรค์และหีบยืมเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามาจัดระบบน้ำไว้ใช้บริโภคอุปโภคคือ ขุดตระพังหรือสระน้ำไว้กักเก็บน้ำ และพูนคันดินขึ้นมาเป็นแนวชักน้ำระบายน้ำใส่ตระพัง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 131-137)

2.4.2.5 การชลประทานของแคววันสุโขทัย ประกอบด้วยองค์ประกอบ ดังนี้

ก. **คูน้ำระหว่างกำแพงเมืองตรีบูรชั้น** อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม อธิบายไว้ว่า เมืองสุโขทัยมีกำแพงดินล้อม 3 ชั้น และมีคูน้ำล้อม 3 ชั้นเช่นกัน โดยเฉพาะคูน้ำชั้นที่สามอยู่ด้านในกำแพงเมืองชั้นที่สามแตกต่างไปจากเมืองอื่น ๆ น้ำป่าที่ไหลมาตามคันดินและร่องน้ำจากเทือกเขาด้านตะวันตกจะไหลผ่านคูเมืองแต่ละชั้นเข้าไปพักอยู่คูเมืองด้านในสุดซึ่งอยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นที่สาม ต่อจากนั้นจะมีร่องน้ำชักน้ำเข้าไปกลางเมือง อันเป็นบริเวณที่มีวัดสำคัญ และมีตระพังขนาดใหญ่ ๆ รอยอยู่มากมายหลายแห่ง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 133)

ข. **ตระพังและคูน้ำรอบวัด** ตระพังและคูน้ำรอบวัดมีทั้งภายในกำแพงเมือง และภายนอกกำแพงเมือง โดยเฉพาะวัดสำคัญ ๆ หลายวัดมักมีคูน้ำล้อมรอบหรือมีตระพังขนาดใหญ่เล็กแตกต่างกันไปตามแต่ฐานะและความสำคัญของวัด คูน้ำและตระพังในเมืองจะผันน้ำต่อมาจากคูเมืองด้านในสุด โดยมีทางชักน้ำเข้าไปกลางเมืองจะแยกเป็น 2 สาย คือ สายเหนือ และสายตะวันออก

สายเหนือ ชักน้ำไปเข้าตระพังวัดสระศรี แล้วระบายไปตระพังอื่น ๆ ทางด้านเหนือเช่นตระพังสอ เป็นต้น ถ้าน้ำมากเกินไปก็จะผันไปออกคูเมืองด้านตะวันออกเฉียงเหนือแล้วผันน้ำจากคูเมืองลงสำน้ำแม่สำพันออกทุ่งราบด้านตะวันออกหรือลงสำน้ำยมส่งไปเลย

สายตะวันออก ชักน้ำเข้าตระพังเงินและคูน้ำล้อมวัดมหาธาตุ รวมทั้งวัดอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง แล้วผันน้ำไปลงตระพังทองด้านตะวันออก ถ้าน้ำมากเกินไปก็จะสันลงคูเมืองแล้วผันทิ้งไปสำน้ำแม่สำพันเหมือนสายเหนือ วัดในเมืองบางวัดอยู่นอกเส้นทางน้ำก็จะฝังท่อน้ำดินเผาไปเชื่อมกับทางน้ำ แล้วชักน้ำไปเข้าคูล้อมรอบวัดได้

ค. บ่อน้ำกรูอิฐ ภายในกำแพงเมืองสุโขทัยมีย่านที่อยู่อาศัยหรือชุมชน อยู่บริเวณตะวันออกเฉียงเหนือ ในย่านนี้มีบ่อน้ำจำนวนมากเป็นรูปกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางมากกว่า 1 เมตร ทุก ๆ บ่อกรุด้วยอิฐ บ่อน้ำกรูอิฐเหล่านี้คอยรับน้ำซึมจากบรรดาคูน้ำวัด ตระพังกลางเมือง และทางน้ำที่ชักน้ำออกไปนอกเมือง ทำให้บ่อน้ำเหล่านี้มีน้ำเต็มทั้งปี (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 134)

ง. เหมืองฝาย ห่างจากเมืองสุโขทัยขึ้นไปทางเหนือประมาณ 2 กิโลเมตร ตามลำน้ำแม่ลำพัน มีร่องรอยของการชลประทานแบบเหมืองฝายเพื่อการทำนาอยู่ใกล้วัดดั่งวาริ เหมืองฝายแห่งนี้ใช้แผ่นหินชนวนกองซ้อนกันเป็นสันฝายเพื่อชักน้ำจากลำน้ำแม่ลำพันให้ไหลไปตามลำเหมืองที่ชาวบ้านเรียกว่า คลองน้อย อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม สํารวจพบว่าลำเหมืองนี้มีอยู่ 2-3 สายเป็นแนวขนาดไปทางทิศตะวันออกยาวมากกว่า 7 กิโลเมตร (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 135-136)

นอกจากนี้ ด้านทิศตะวันออกของวัดพระพายหลวงมีเหมืองฝายอยู่ฝั่งตะวันออกของลำน้ำแม่ลำพัน อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม สํารวจพบว่ามีร่องรอยสันฝาย และมีร่องน้ำเป็นลำเหมืองแยกออกจากลำน้ำแม่ลำพันผ่านเข้าไปในบริเวณนาหลวงเพื่อชักน้ำไปใช้ทำนา แต่ก่อนมักเรียกบริเวณนี้ว่า “บาราย” ที่เป็นอ่างเก็บน้ำแบบเขมร แต่อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม ให้เหตุผลตามหลักฐานทางโบราณคดีว่า ร่องรอยที่เหลืออยู่นี้ น่าจะเป็นนาหลวงของพระเจ้าแผ่นดินเมืองสุโขทัย

จ. เขื่อนพระร่วง หรือสรีดภงค์ นอกกำแพงเมืองสุโขทัยออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณไม่ถึง 2 กิโลเมตร มีชอกเขาแห่งหนึ่งอยู่ระหว่างเขาพระบาทใหญ่และเขากิวอ้ายม้า ในชอกในชอยนี้มีลำธารน้ำพุน้ำผุดที่เขาน้ำโคกชาวบ้านเรียกว่า “ชอกพระร่วง” เป็นลำธารไหลออกมา แล้วกลายเป็นลำห้วยธรรมชาติที่ชาวบ้านเรียกว่า “คลองเสาหอ” น้ำในคลองเสาหอจะไหลลงที่ราบ จนกระทั่งเข้าสู่เมืองสุโขทัยทางด้านทิศใต้ แล้วไหลผ่านคูเมืองด้านทิศใต้ไปเข้าสู่เมืองด้านทิศตะวันออก ต่อจากนั้นจึงไหลออกจากคูเมืองไปลงลำน้ำแม่ลำพัน (ที่ไหลมาจากทิศเหนือ) ในที่สุดก็ไหลรวมกันไปลงลำน้ำยมทั้งหมด

เรื่องนี้อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เดินทางสำรวจทั่วบริเวณนี้เมื่อครั้งยังไม่มี การสร้าง "เขื่อนพระร่วง" ขึ้น พบว่าก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงให้ชอกเขาตรงนั้นกลายเป็น เขื่อนกันน้ำขนาดใหญ่โตอย่างทุกวันนี้ แต่เดิมมีเพียงแนวคันดินสูงประมาณ 1 เมตร ตามแนว ขวางเพื่อตักกันระหว่างดินเขาพระบาทใหญ่กับเขาก่ออ้ายม้า ลักษณะเป็นคันดินใช้สกัดกันน้ำที่ ไหลออกจากหุบเขาในโขกพระร่วงไม่ให้กระจายไปที่อื่น แต่มีบ่อน้ำหลากให้มาร่วมกันแล้วให้ ไหลลงไปตามร่องน้ำคลองเสาทอ แต่เพียงทิศทางเดียวเท่านั้น ถ้าไม่ทำคันดินสกัดกันไว้ก่อน เมื่อถึงฤดูน้ำหลากลงมาจากชอกเขาโขกพระร่วงซึ่งมีปริมาณมาก จะไหลทะลักแผ่กระจายไป อย่างรวดเร็วและรุนแรง ไปทำลายเรือกสวนไร่นาและวัดวาอารามในบริเวณที่อยู่ต่ำลงไป ดัง นั้น คันดินที่ชอกเขาโขกพระร่วงสมัยโบราณจึงมิได้มุ่งจะกักน้ำไว้ให้เป็นอย่างเก็บน้ำ แต่ทำ ไว้เพื่อสกัดน้ำมิให้หลากลงไปทำลายชุมชน และทำไว้เพื่อเบี่ยงเบนกระแสน้ำให้ไหลลงไปใน ทิศทางที่ปลอดภัยต่อชุมชน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 137-139)

อย่างไรก็ตาม เขื่อนพระร่วงที่เกิดจากโขกพระร่วงนี้อาจเป็นแหล่งเก็บน้ำของแคว้น สุโขทัยในยามหน้าแล้งก็ได้ โดยชักน้ำผ่านทางคลองเสาทอเข้ามาไว้ในคูรอบกำแพงเมือง แล้ว ชักน้ำจากคูรอบกำแพงเมืองมาใช้ภายในเมืองได้

ฉ. คันดินชักน้ำ นอกกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ บริเวณวัดศรีชุมศรี มีคันดินชักน้ำอยู่แนวคันดินนี้จะหักงอท่ามมุมข้อศอกอยู่ด้านตะวันตกของ วัดศรีชุมห่างไปราว 100 เมตร ทำให้มีคันดิน 2 แนว คันดินแนวหนึ่งพุ่งจากวัดศรีชุมไป ทิศตะวันตกทางดินเขาวัดตะพานหิน เพื่อรับน้ำป่าที่ไหลลงมาจากเทือกเขาด้านนั้น น้ำป่าจะ ไหลตามคันดินลงมามุมข้อศอกที่วัดศรีชุม แล้วแบ่งน้ำส่วนหนึ่งระบายลงคูวัดศรีชุม และ ออกระบายต่อไปยังตระพังต่าง ๆ ในบริเวณนั้น น้ำอีกส่วนหนึ่งไหลไปตามคันดินอีกแนวหนึ่ง

คันดินอีกแนวหนึ่งหักพุ่งลงไปหาคูน้ำที่กำแพงเมืองสุโขทัยด้านตะวันตก เพื่อตักน้ำ เข้าไปใช้ในเมือง คันดินดักน้ำชุดนี้เป็นรูปเกือกม้าหรือรูปตัวยูอยู่ติดเขาตะพานหินกับเขาพระ บาทน้อย ซึ่งอยู่นอกกำแพงเมืองสุโขทัยออกไปทางทิศตะวันตก แนวคันดินบางตอนยังเหลือ ซากสูงประมาณ 1.50 เมตร คล้ายจะโอบหน้าเขาไว้ ดักน้ำป่าที่ไหลลงมาจากเทือกเขาด้าน ตะวันตก โดยคันดินส่วนที่เป็นฐานเกือกม้าหรือฐานตัวยูจะมีช่องทางน้ำไหลอยู่ประมาณกึ่ง กลางให้น้ำป่าไหลลอดเข้าตระพังข้างฝือกที่เป็นสระน้ำขนาดใหญ่อยู่ถัดลงไปทางตะวันออก

ตระพังช้างเผือกเป็นแหล่งพักน้ำของระบบคันดินรูปเกือกม้านี้ จากตระพังช้างเผือก จะมีทางน้ำใหญ่ให้ไหลตรงเข้าไปในเมือง และเส้นทางระหว่างตระพังช้างเผือกเข้าเมือง มีวัดอยู่เรียงรายอยู่ เช่น วัดปามะม่วง วัดตึก วัดศรีโชน ฯลฯ จึงมีช่องทางเล็ก ๆ ชักน้ำจากทางน้ำใหญ่เข้าไปเก็บไว้ในคูน้ำรอบวัดและตระพังประจำวัดด้วย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 139-140)

นอกจากนี้ยังมีคันดินอยู่ทางทิศใต้ เป็นคันดินที่มีขนาดใหญ่และซับซ้อนอยู่นอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ รายงานการสำรวจของอาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม ระบุว่าคันดินเหล่านี้ตัดจากชานเมืองด้านทิศใต้เข้าไปในบริเวณเวียงเขา บางแห่งยาวมากกว่า 5 กิโลเมตร เช่น คันดินที่ตัดพุ่งไปทางทิศตะวันออกเข้าไปในเขตที่เรียกว่า ไว้งบ่อ เป็นต้น คันดินด้านนี้จะมีโครงสร้างซับซ้อนและใหญ่โตก็เพราะน้ำป่าไหลแรง และมีปริมาณมาก จึงจำเป็นต้องป้องกันมิให้น้ำป่าทำลายชุมชนและเรือกสวนไร่นา

ข. คลองระบายน้ำ เมืองสุโขทัยมีคลองที่จะระบายน้ำที่มีปริมาณมากเกินความต้องการลงสู่ลำน้ำยม 2 ทาง คือ คลองแม่ลำพันที่ไหลลงมาจากทางเหนือมาชานบ่อกำแพงเมืองทางทิศตะวันออกแล้วไหลไปทางทิศตะวันออกลงสู่ลำน้ำยม อีกทางหนึ่งคือทางคลองยาวเป็นคลองขุด อยู่ใกล้มุมกำแพงเมืองสุโขทัย ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ไหลไปทางทิศตะวันออกลงสู่ลำน้ำยมเช่นกัน

การชลประทานของแคว้นสุโขทัยทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงการวางแผนเมืองอย่างมีระบบของแคว้นสุโขทัย ซึ่งตรงกับคำบอกเล่าผู้ดูแลอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กล่าวไว้ว่าบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย หรือบริเวณเมืองเก่าสุโขทัยไม่เคยปรากฏมีน้ำท่วมเลย แต่บริเวณเมืองสุโขทัยในปัจจุบันที่อยู่ริมแม่น้ำยมห่างจากบริเวณเมืองเก่าสุโขทัยราว 12 กิโลเมตร กลับจะมีน้ำท่วมเสมอ ๆ เพราะอยู่ริมแม่น้ำยม

2.4.2.6 ตำแหน่งของศาสนสถานโบราณในแนวเหนือ-ใต้ สัมพันธ์กับพื้นที่ทำการเกษตรกรรม

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ร่องรอยวัฒนธรรมเดิมของเมืองสุโขทัยในสมัยแรกมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพระพายหลวงซึ่งมีลักษณะวัฒนธรรมแบบเขมร โดยสังเกตได้จากรูปแบบของพระปรางค์สามองค์ที่สร้างอยู่กลางเมืองและลักษณะการจัดวางผังเมือง คาดว่าคงมีอายุอยู่ในราว

พุทธศตวรรษที่ 17-18 เป็นต้นมา ปรากฏสามองค์นี้เป็นตัวแทนอารยธรรมขอมร่วมสมัยเดียวกับศาลาตามาแดง และวัดศรีสวายที่มีพระปรารักษ์ 3 องค์เช่นกัน ในยุคแรกนี้ชุมชนชาวบ้านน่าจะกระจายตัวอยู่รอบ ๆ ศาสนสถานทั้ง 3 แห่ง ชุมชนที่ใหญ่อยู่ที่ บริเวณวัดพระพายหลวง โดยชุมชนจะอยู่เป็นย่านรอบบริเวณศาสนสถาน ที่วางเรียงตัวตามแนวเหนือ-ใต้ (อาจรวมที่วัดมหาธาตุด้วย ในสมัยแรกก็น่าจะเป็นศาสนสถานรูปแบบขอมเช่นกัน แต่มาสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ทับในภายหลัง)

ในยุคแรกชุมชนเริ่มต้นที่บริเวณวัดพระพายหลวง แล้วค่อย ๆ ขยายตัวลงมาทางใต้เรื่อย ๆ เมื่อถึงสมัยพ่อขุนศรีนาวนาถม จึงได้สร้างบ้านแปลงเป็นเมืองสุโขทัยมีขนาดใหญ่กว่าเมืองเดิมที่วัดพระพายหลวง โดยเมืองใหม่สร้างครอบศาสนสถานเดิมสองแห่ง คือ ศาลาตามาแดงและ วัดศรีสวาย จะเห็นได้ว่าแนวศาสนสถานในแนวเหนือ-ใต้นี้ สอดคล้องกับพื้นที่ทำเกษตรกรรมปลูกข้าวที่อยู่ฝั่งตะวันออกของคลองแม่สำพัน พื้นที่ทำเกษตรกรรมนี้จะขนานไปกับแนวการวางตำแหน่งของศาสนสถานในแนวเหนือ-ใต้ในยุคแรก และเมื่อเมืองสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองมากขึ้นมีศูนย์กลางเมืองอยู่ที่วัดมหาธาตุ พื้นที่ทำการเกษตรกรรมเหล่านี้ได้ขยายออกไปทางตะวันออกและทางใต้ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีน้ำท่วมถึงเหมาะแก่การเพาะปลูก

2.4.2.7 การจัดสรรพื้นที่ของเมืองสุโขทัย

การจัดสรรพื้นที่ของเมืองสุโขทัยในระยะที่ 2 ที่มีศูนย์กลางเมืองอยู่ที่นครสุโขทัย อาจแบ่งได้เป็น 5 ส่วนตามที่ระบุไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 (ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง) มีดังนี้

ก. กลางเมืองในกำแพงเมืองสุโขทัย ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ระบุว่า "กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปู่ครูนิสสัยมุต มีเถร มีมหาเถร"

เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความอลังการของศาสนสถานภายในกำแพงเมือง มีพระพุทธรูปใหญ่โตสวยงาม มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีวิหารใหญ่โตสวยงาม และยังมีพระสงฆ์อยู่ประจำวัดภายในเมืองอีกด้วย นอกจากนี้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ยังได้ระบุถึงแหล่งเก็บกักน้ำไว้ใช้เพื่ออุปโภค บริโภคภายในเมืองว่า "กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีตระพังโพงสี่สิบกนิต ตั้งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง รอบเมืองสุโขทัยนี้ตรีบูรได้สามพันสี่ร้อยวา"

ข. นอกกำแพงเมืองสุโขทัย ด้านทิศตะวันตก ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ระบุว่า "เบื้องต้นตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอะไรผูกพ่อยุรรมคำแห่งกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา ในกลางอรัญญิกมีพิหารอันยิ่งใหญ่สูงงามแก่กม มีพระอัฐฐารศอันตั้งลูกยืน"

กล่าวได้ว่า ทิศตะวันตกเป็นทิศของวัดอรัญญวาสีหรือวัดป่า มีมหาเถรสังฆราช และพระสงฆ์ฝ่ายอรัญญิกอยู่ประจำวัดล้วนแต่มาจากเมืองนครศรีธรรมราช วัดอรัญญวาสีนี้อยู่กลางป่าอรัญญิก ในวัดมีวิหารสูงใหญ่งดงามภายในบรรจุพระอัฐฐารศลูกยืน ซึ่งพ่อยุรรมคำแห่งมัก จะทรงช้างขึ้นไปนบพระ นมัสการในวันเดือนดับเดือนเต็มเสมอ (ทรงยศ วีระทวีมาศ 2539: 8)

จากการสำรวจด้านทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัยนี้ ค้นพบร่องรอยทางโบราณคดีที่ย้ำให้เห็นว่าข้อความในศิลาจารึกกล่าวไว้ถูกต้องคือบริเวณนี้ เป็นเขตป่าอรัญญิก หรือ "อรัญวาสี" เป็นที่พำนักของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ มุ่งเน้นการฝึกจิตปฏิบัติธรรม ทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัยจึงเต็มไปด้วยซากสำนักสงฆ์ขนาดเล็ก ๆ และกุฏิขนาดเล็ก ๆ ก่อด้วยหินชนวนกระจายอยู่ทั่วไปตามเนินเขาและไหล่เขา เพื่อให้พระภิกษุหนึ่งวิปัสสนากรรมฐาน

วัดสำคัญในเขตอรัญญิก คือ วัดตะพานหิน มีพระอัฐฐารศลูกยืนเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่ในวิหารใหญ่บนยอดเขาตะพานหิน

ถัดจากกลุ่มวิปัสสนาธุระในป่าอรัญญิกเข้ามาใกล้ตัวเมือง จะมีวัดขนาดใหญ่รวมอยู่เป็นกลุ่มที่อาจเรียกได้ว่าเป็นฝ่ายคันถะธุระ เช่น วัดป่ามะม่วง วัดตึก วัดศรีโทน วัดพระยืน รวมไปถึง หอเทวาลัยเกษตรพิมาน กลุ่มวัดเหล่านี้ส่วนมากน่าจะสร้างขึ้นนับตั้งแต่รัชกาลพระยาสิทธิไชยลงมา โดยเฉพาะ วัดป่ามะม่วง นั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่จำพรรษาของ พระมหาสวามีสังฆราชจากนครพิน (เมืองมอญ) ที่พระองค์ทรงอาราธนาให้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนา และสอนพระสงฆ์ที่เมืองสุโขทัย และ สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ก็ทรงผนวชที่วัดป่ามะม่วงนี้เมื่อประมาณ พ.ศ. 1905 ดังมีข้อความอยู่ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงตอนหนึ่งว่า "พระยาศรีสุริยพงศ์ธรรมราชาธิราชออกบวชและแผ่นดินป่าม่วงนี้ไหว..." (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 113-114)

ดังนั้น ทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัยจึงมิใช่บริเวณที่อยู่อาศัยของผู้คนไพร่ฟ้าข้าไทย แต่ถือเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ หากถือตามคติของมหายาน ซึ่งถือว่าด้านทิศตะวันตกเป็นทิศที่อยู่ของพุทธเกษตร สอดคล้องพอดีกับการวางผังเมืองสุโขทัย ที่จัดให้มีเขตอรัญญิกอยู่ทางทิศตะวันตก

ค. นอกกำแพงเมืองสุโขทัย ด้านทิศตะวันออก ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ระบุว่า “เบื้องตะวันออกเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีปูครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วงมีป่าขาม”

ทิศตะวันออกนี้ นอกจากจะมีวัดแล้ว ยังเป็นเขตพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มตลอดเลยไปจนถึงลำน้ำยม ซึ่งห่างจากกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันออก ราว 12 กิโลเมตร บริเวณนี้เป็นบริเวณที่น้ำท่วมถึง และจะมีน้ำท่วมเจิ่งนองในฤดูน้ำหลากเป็นบริเวณกว้าง นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า พื้นที่น้ำท่วมเป็นบริเวณกว้างตอนบนทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกกำแพงเมืองสุโขทัยนี้ คือ “ทะเลหลวง” ที่กล่าวถึงในศิลาจารึก ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเข้าใจกันว่าเป็น “บาราย” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 137-139)

ง. นอกกำแพงเมือง ด้านทิศเหนือ ในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวไว้ว่า “เบื้องดินนอนเมืองสุโขทัยนี้มีตลาดปสาน มีพระอนนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง มีไร่มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก”

ความว่าด้านทิศเหนือนี้ เป็นเขตพื้นที่ชุมชนที่อยู่อาศัยของไพร่ฟ้าข้าไทย เช่นเดียวกับทางด้านทิศตะวันออก เป็นเขตที่ทำไร่ทำนาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเช่นเดียวกัน ที่มีเหมือนกัน กล่าวไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 คือ “มีไร่มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก” นอกจากนี้ยังมีตลาดปสานเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนสินค้า (ทรงยศ วีระทวีมาศ, 2539: 8)

ภูมิประเทศด้านทิศเหนือนี้ เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน เพราะเป็นที่ราบลุ่มและยังมีลำน้ำธรรมชาติหล่อเลี้ยงตลอดปี คือ คลองแม่น้ำสาปพัน และลำธารเล็ก ๆ ที่ไหลลงมาจากทางทิศเหนือ มีถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นมาตั้งแต่สมัยแรกที่ศูนย์กลางเมืองสุโขทัยอยู่ที่บริเวณวัดพระพายหลวง และชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ได้อาศัยอยู่หนาแน่นตลอดมา ตั้งแต่สมัยแรกจนถึงสมัยที่ 2 เมื่อมีศูนย์กลางเมืองที่วัดมหาธาตุ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 110)

“มีปราสาท” ในจารึกน่าจะหมายถึง ปรางค์ที่วัดพระพายหลวงอันเป็นศาสนสถานใน พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในยุคแรกต่อมาภายหลังจึงได้ซ่อมแซมและดัดแปลงเป็นวัดในพุทธ ศาสนาฝ่ายเถรวาท ลัทธิลังกาวงศ์ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 110)

“มีพระอจนะ” ในจารึกน่าจะหมายถึง พระพุทธรูปปารมมารวิชัยในมณฑปวัดศรีชุม (องค์ที่เห็นอยู่ปัจจุบันนี้เป็นพระพุทธรูปที่เพิ่งบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้) มณฑปวัดศรีชุมนี้ ตรงประตูทางเข้ามีอุโมงค์อ้อมไปด้านหลังพระอจนะ ภายในมีแผ่นหินสลัก เป็นภาพเล่าเรื่องชาดกพระเจ้าหัวร้อยชาติแผ่นละเรื่อง แต่มีไม่ครบหัวร้อยแผ่น ในจารึกวัดศรี ชุมบันทึกเรื่องเหล่านี้ไว้ว่า “พระเจดีย์สูงใหญ่รอบนั้นฉลักรหินหัวร้อยชาติดิรเทศงามพิจิตรนัก หนาแก่กม” (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 111)

นอกจากนี้ ท่งด้านตะวันออกของวัดพระพายหลวงยังมี “ถนนพระร่วง” ซึ่งเป็นเส้น ทางคมนาคมติดต่อไปยังบ้านเมืองอื่น ๆ โดยเฉพาะเมืองศรีสัชชนาลัยและบรรดาเมืองเหนือขึ้นไปนอกคูน้ำฝั่งตรงข้ามวัดพระพายหลวงถัดไปด้านเหนือ มีแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเคลือบ “สังคโลก” อยู่บนเนินดินเป็นแถวเป็นแนวเรียงรายเรียกว่า “เตาทุเรียง” แต่เป็นแหล่งที่มีขึ้น ในสมัยหลัง ๆ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 110)

จ. นอกกำแพงเมือง ด้านทิศใต้ ศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวไว้ว่า “เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกฐินิหารปุศุครุมีสรีดภงสมิป่าพรว้าป่าลาง มีป้าม่วงป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขพุง ผิเทพดาในเขอันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเอาจนี้ ชุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้ แล้ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยงเมืองนี้ดี ผิไว้บตีพลีบ่อถูก ผิในเขอันบ่อคุ้มบ่อเกรง เมืองนี้หาย”

บริเวณทิศใต้นี้เป็นทิศที่สิงสถิตย์ของ “พระขพุง ผิเทพดา” คือเป็นเทพดาผู้ยิ่งใหญ่ ผู้คุ้มครองเมืองสุโขทัยสถิตย์อยู่บนเขาทางด้านทิศใต้ เป็นผู้มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของเมือง สุโขทัยตามความเชื่อเดิมของชาวสุโขทัย และชาวพื้นเมืองผู้อยู่อาศัยในดินแดนแถบนี้มาช้านานแล้ว ดังนั้น ชาวสุโขทัยจึงถือเอา ทิศใต้เป็น “เบื้องหัวนอน” ให้ผู้คุ้มครอง

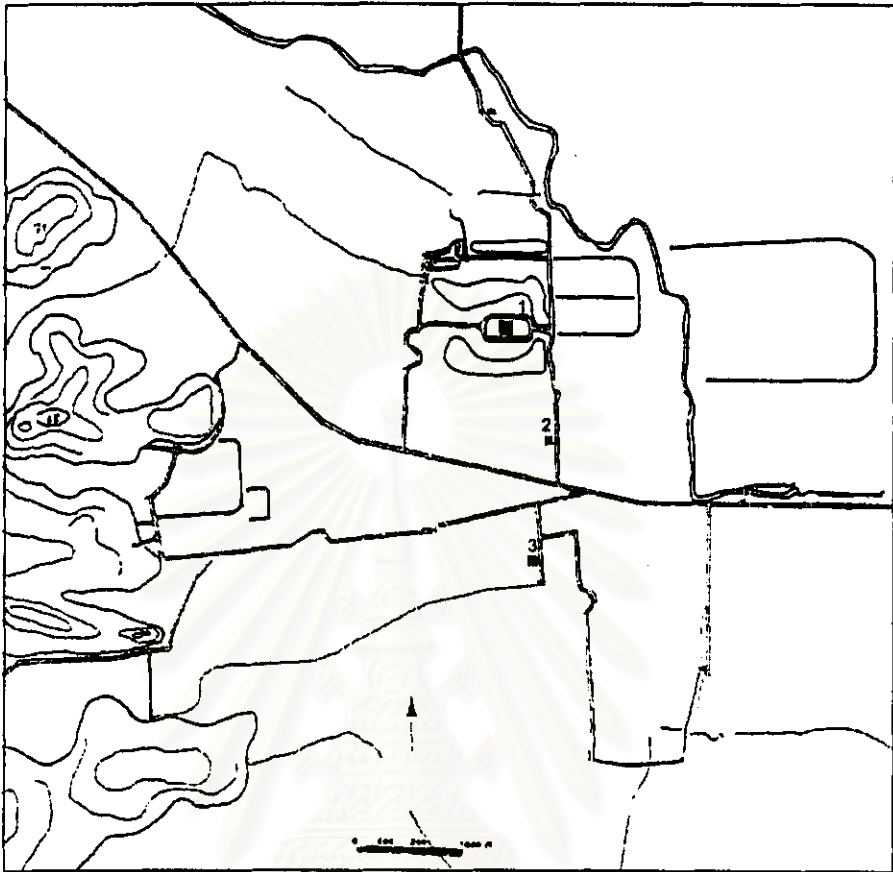
บริเวณนี้มี “กฐินิหารปุศุครุ” คือมีวัดสำคัญ ๆ ต่าง ๆ กระจายออกไปตามเส้นทาง ถนนพระร่วง ได้แก่ วัดพระเชตุพน วัดเจดีย์สี่ห้อง วัดตันจันทร เป็นต้น ตำแหน่งของวัดแสดง

ให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนที่ขยายออกไปเรื่อย ๆ ตามถนนพระร่วง ต่อมาหลังรัชกาล พระยาสิทธิไทยมีชุมชนเติบโตขยายตัวออกไปอีกคือ วัดอโศการามและ วัดศรีพิจิตราราม (วัดตา เถรถึงหนัง) สร้างขึ้นมาในระยะหลัง ๆ ราวรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 3 และพระ มหาเทวีศรีจุฬาลักษณ์

พื้นที่ส่วนที่ห่างออกไปจนถึงเขตป่าเขาจะมีถิ่นฐานบ้านเรือนของไพร่ฟ้าข้าไทยอยู่ บ้าง เพราะมีถนนพระร่วงสายได้ตัดไปสำน้ำปิงที่เมืองกำแพงเพชรผ่านเขตป่าดงพงพีนี้ และยังมีคันดินอื่น ๆ เป็นแนวเป็นแนวอยู่ด้วย พลเมืองไพร่ฟ้าข้าไทยที่ อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ไม่ได้อยู่ กันหนาแน่นเพราะพื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ลาดไม่เหมาะแก่การทำนา จึงปลูก “ป่าพร้าวน้ำป่าสาบ ป่าม่วง ป่าขาม” และอาหารรายได้เพิ่มเติมจากการหาของป่าจากเขาหลวง เช่น เครื่องยา สมุนไพร หนังสัตว์ กระดุกสัตว์ ไม้หอม และน้ำมันยาง เป็นต้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539: 113)

นอกจากนี้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเขตป่าดงที่เว้งเว้าเข้าไปในหุบในห้วย เป็นซอกเป็น ซอย มีเทือกเขาหลวงและเชิงเขาน้อยใหญ่สลับกันไปมา จึงเป็นแหล่งต้นน้ำที่เรียกว่า “ไซกพระ ร่วง” สามารถกักเก็บน้ำได้ปริมาณมากไว้ใช้ในยามแล้ง และค้ำทานน้ำหลากในฤดูฝน โดยทำ เป็นท่านบพระร่วง แหล่งน้ำขนาดใหญ่นี้เรียกว่า “สรีดภงค์” สามารถชักน้ำเข้าสู่คูตริบูรอม เมืองใต้ทางคลองเสาหอ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

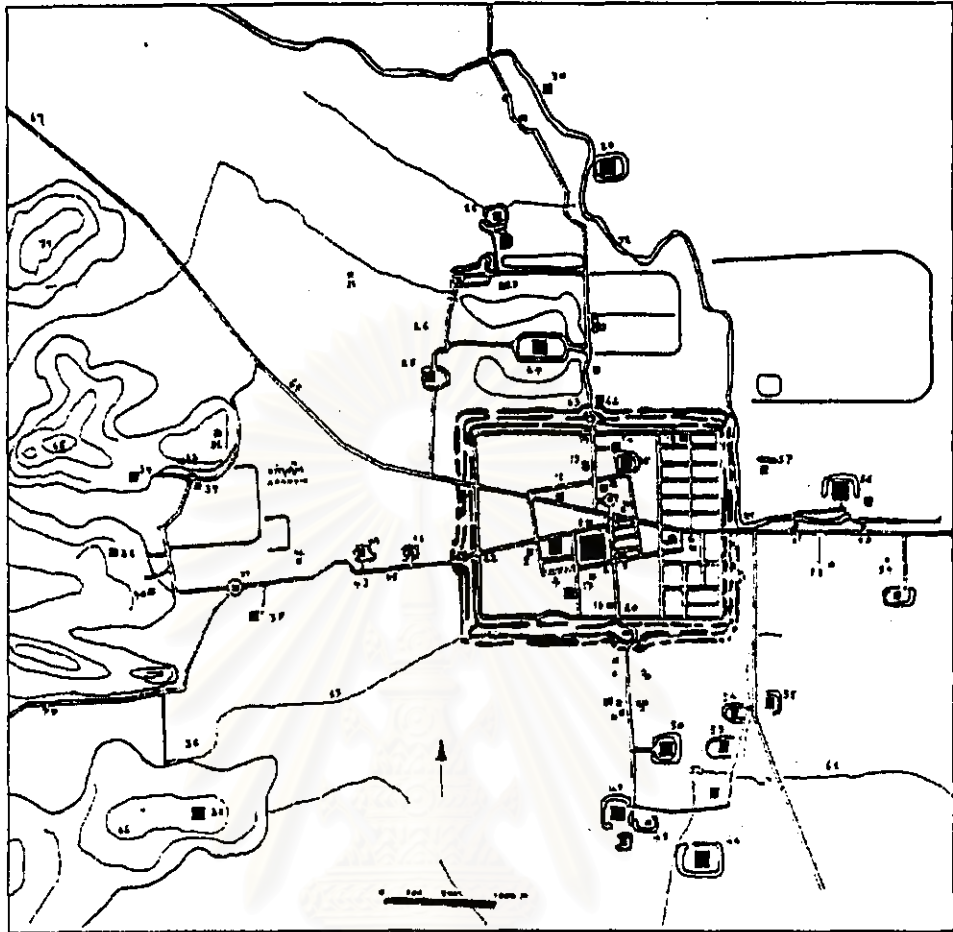

ภาพที่ 2.1

ผังเมืองสุโขทัยระยะแรก ยุคก่อนก่อตั้งแคว้นสุโขทัย

1. วัดพระพายหลวง
2. ศาลาмаแดง
3. วัดศรีสวาย

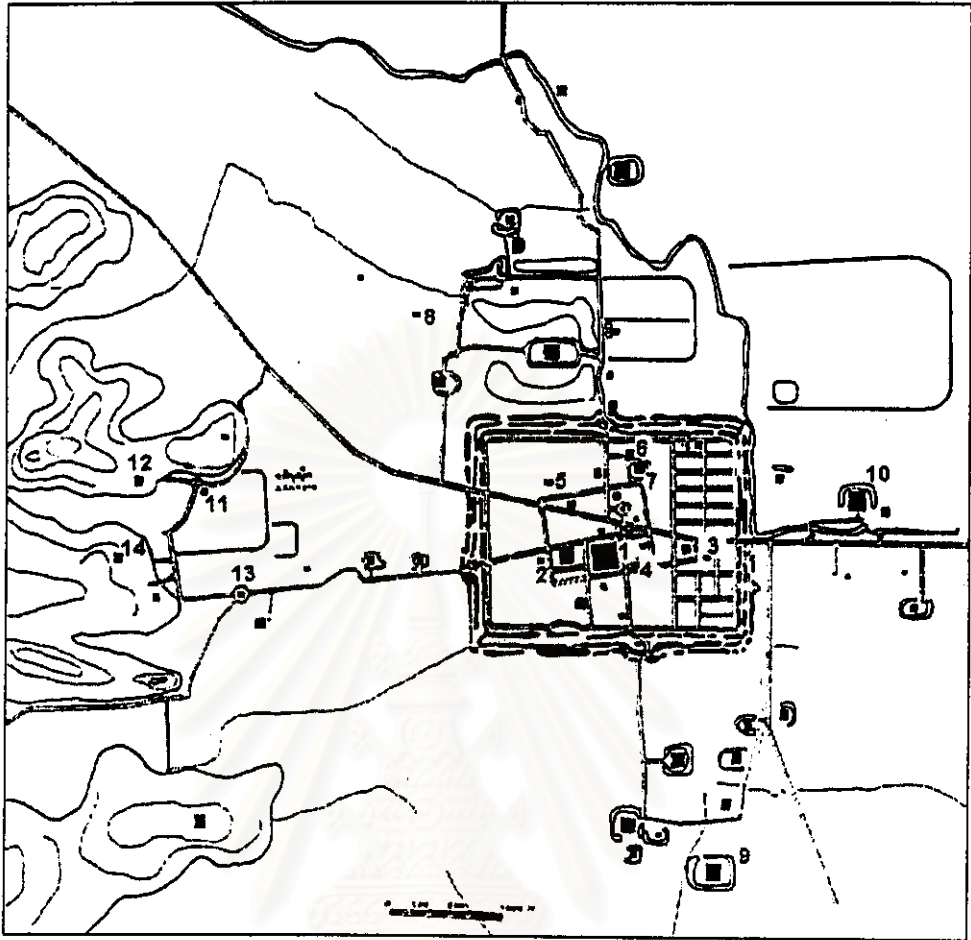
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 2.2

แสดงผังเมืองสุโขทัย ระยะเวลาที่สอง

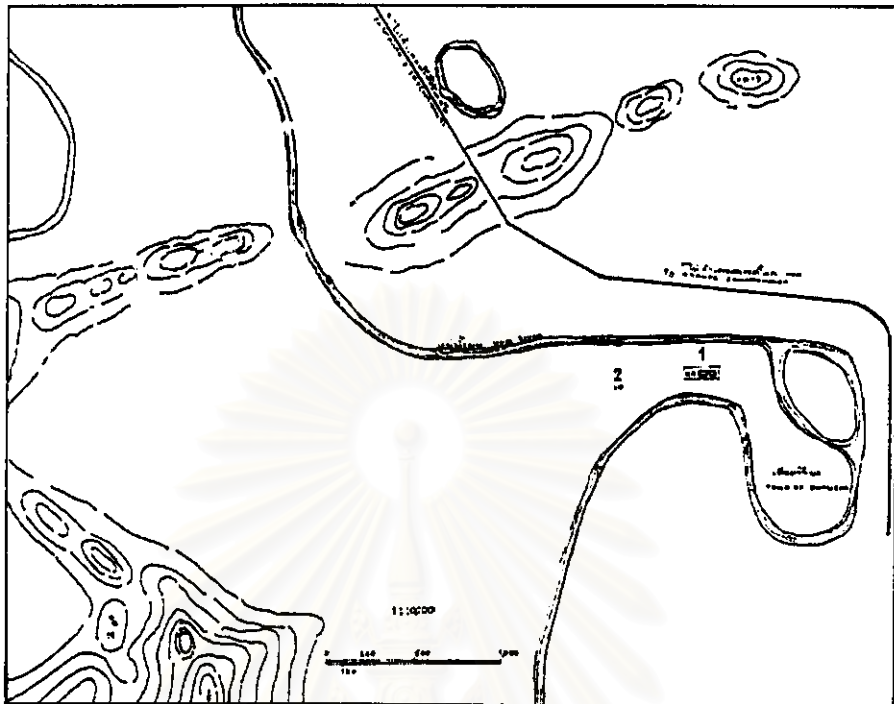
1. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง	20. ประตูนโม (ทิศใต้)	39. วัดช้างรอบ	58. วัดสระพังทองหลาง
2. วัดมหาธาตุ	21. ประตูกำแพงหัก (ทิศตะวันออก)	40. วัดเก่าตีบ	59. วัดเจดีย์สูง
3. เนินปราสาท	22. ประตูอ้อย (ทิศตะวันตก)	41. วัดมังกร	60. วัดเจดีย์ยอดหัก
4. วัดศรีสาวย	23. ถนนพระร่วง (ไปเมืองศรีธรรมราช)	42. วัดป่าสัก	61. วัดคันมะขาม
5. วัดสระพังเงิน	24. วัดพระพายหลวง	43. หอเทวาลัยมหาเกษมศรพิมาน	62. วัดสระพังพาน
6. วัดสระพังทอง	25. วัดศรีชุม	44. วัดป่ามะม่วง	63. วัดแม่โจน
7. หลังกเมือง	26. วัดอ้อมรอบ	45. วัดตึก	64. ถนนจรดวิถีถ่อง
8. วัดชนะสงคราม	27. เคาทุเรียง	46. วัดศรีโทน	65. เขาพระบาทน้อย
9. อนุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหง	28. วัดสังฆาวาส	47. วัดเชตุพน	66. เขาพระบาทใหญ่
10. วัดใหม่	29. วัดสูงหลาย	48. วัดเจดีย์สี่ห้อง	67. คลองเตาหอ
11. วัดสระศรี	30. วัดหินตั้ง	49. วัดศรีพิจิตรกิติกัลยาราม	68. คลองยาว
12. วัดตระกวน	31. วัดนครชุม	50. วัดคันจันทร์	69. ไปจังหวัดตาก
13. ศาลดาหาวง	32. วัดสะพานหิน	51. วัดก้อนแดง	70. ไปโขกพระร่วง
14. วัดซ่งง้าว	33. วัดอรัญญิก	52. วัดวิหารทอง (วัดทักษิณาราม)	71. เขากจีดบาง
15. วัดศรีศักดิ์	34. วัดพระบาทน้อย	53. วัดโพรงเมิน	72. คลองแม่จำพัน
16. วัดกำแพงแดง	35. วัดพระบาทใหญ่	54. วัดโศกการาม (วัดสังคโต)	73. ไปเมืองสุโขทัยใหม่
17. วัดข้าวสาร	36. ฟานบพระร่วง (ศรีดงดัง)	55. วัดมุลังกา (วัดสังการาม)	
18. วัดมุมเมือง	37. วัดพระอิน	56. วัดช้างล้อม	
19. ประตูศาลหลวง (ทิศเหนือ)	38. วัดเจดีย์งาม	57. วัดภูาก้อน	

ภาพที่ 2.3

แสดงผังเมืองสุโขทัย ระยะที่สอง เฉพาะวัดที่ทำการศึกษา

1. วัดมหาธาตุ
2. วัดตระพังเงิน
3. วัดตระพังทอง
4. วัดชนะสงคราม
5. วัดสระศรี
6. วัดซ่อนข้าว
7. วัดศรีศักดิ์
8. วัดอ้อมรอบ
9. วัดศรีพิจิตรที่รตักัลยาราม
10. วัดช้างล้อม
11. วัดช้างรอบ
12. วัดเขาพระบาทน้อย
13. วัดมังกร
14. วัดเจติยัม

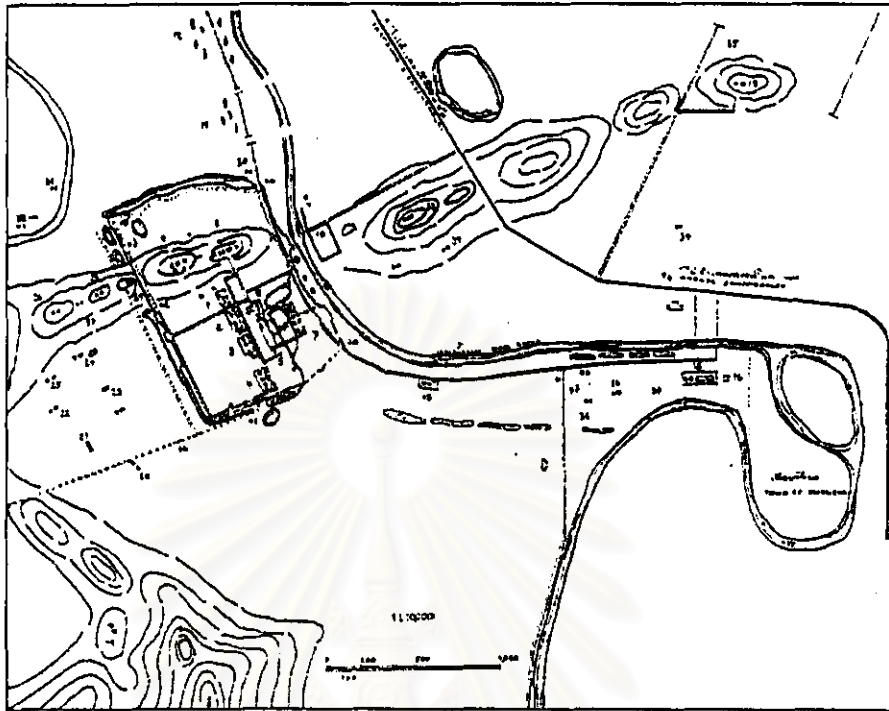

ภาพที่ 2.4

ผังเมืองศรีสัชนาลัย ระยะแรก ก่อนก่อตั้งแคว้นสุโขทัย

1. โบราณสถานก่อนสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ
2. วัดเจ้าจันทร์

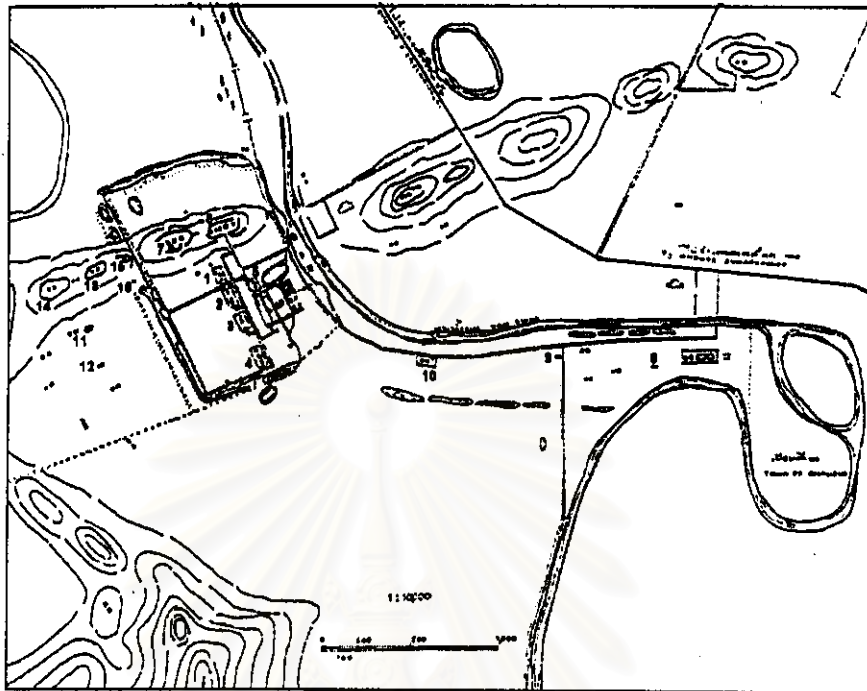
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 2.5

ผังเมืองศรีราชulanาลัย ระยะที่สอง

1. วัดช้างล้อม	21. วัดสระปทุม	41. ประตูล้อมณรงค์
2. วัดเจดีย์เจ็ดแถว	22. วัดพรหมสี่หน้า	42. ประตูผี (สะพานจันทร์)
3. วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่	23. วัดราหู	43. ประตูสามเกิด (ชนะสงคราม)
4. วัดนางพญา	24. วัดสระไข่น้ำ	44. ประตูเตาหม้อ
5. หลักเมือง	25. วัดยายคา	45. ประตูไชยพุทธ
6. วัดสวนแก้วอุทยานน้อย	26. วัดเขาใหญ่	46. ถนนพระร่วงไปเมืองสุโขทัยเก่า
7. พระราชวัง	27. วัดเจดีย์เอน	47. วัดน้อย
8. วัดเขาพนมเพลิง	28. วัดเจดีย์เจ็ดยอด	
9. วัดเขาสวรรณคีรี	29. วัดเขาแก้ว	
10. แก่งหลวง	30. วัดกุฎีราย	
11. เคาทุเรียงป่ายาง	31. วัดหัวโขน	
12. เคาทุเรียงเกาะน้อย	32. วัดกูป	
13. วัดโคกสิงคาราม	33. วัดเขาพระบาท	
14. วัดเจ้าจันทร์	34. วัดป่าแก้ว	
15. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง	35. บ่อนแก้ว	
16. กุฎิพระร่วง	36. บ่อทอง	
17. วัดเขานินทร์	37. วัดชมชื่น	
18. วัดเขาพระศรี	38. วัดน้อยจำปี	
19. วัดเขารังแรง	39. วัดร้าง	
20. วัดพญาคำ	40. ประตูคอนแหลม	

ภาพที่ 2.6

ผังเมืองศรีรัตนาลัย ระยะที่สอง เฉพาะวัดที่ทำการศึกษา

1. วัดช้างล้อม
2. วัดเจดีย์เจ็ดแถว
3. วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่
4. วัดนางพญา
5. วัดสวนแก้วอุทยานน้อย
6. วัดเขาพนมเพลิง
7. วัดเขาสวรรณคีรี
8. วัดชมชื่น
9. วัดน้อย
10. วัดโลกสิงคาราม
11. วัดสระไผ่น้ำ
12. วัดราหู
13. วัดเจดีย์แก้วยอด
14. วัดเจดีย์เอน
15. วัดเขาใหญ่ล่าง
16. วัดเขาใหญ่บน